Balsai už teisingumą

Nusikaltimus patyrę žmonės su negalia Lietuvoje

VšĮ „Psichikos sveikatos perspektyvos“

Balsai už teisingumą – Nusikaltimus patyrę žmonės su negalia Lietuvoje

Balsai už teisingumą

„Balsai už teisingumą“ yra projektas, kurio centre – žmonės su negalia, patyrę nusikaltimus. Projektu siekta apžvelgti jų teises ir realias patirtis siekiant teisingumo. Tai – Europos Sąjungos finansuojamas projektas, įgyvendintas 7 šalyse, vykdant tyrimus nacionaliniu bei tarptautiniu lygmeniu, identifikuojant gerąsias praktikas, kuriant praktinius įrankius specialistams bei nukentėjusiesiems, siekiant tarptautinių standartų įgyvendinimo užtikrinant žmonių su negalia, nukentėjusių nuo nusikaltimų, teises. Projektu siekta atliepti valstybių įsipareigojimus bei apžvelgti jų įgyvendinimą, pagal Europos Sąjungos nusikaltimų aukų teisių direktyvą (2012/29/EU) ir Jungtinių Tautų žmonių su negalia teisių konvenciją.

Projekto partneriai:

- Koordinuojantis partneris - Validity Foundation (Vengrija)
- Bulgarija - Chance and Support
- Kroatija - Victim and Witness Support Service, VWSS
- Čekija ir Slovakija - FORUM for Human Rights
- Lietuva - Psichikos sveikatos perspektyvos, PSP
- Rumunija - Centre for Legal Resources
- Slovėnija - PIC – Legal Center for the Protection of Human Rights and the Environment; Social Protection Institute of the Republic of Slovenia, IRRSV; and University of Ljubljana

Pilnas projekto pavadinimas Informacija ir komunikacija – kertiniai principai siekiant teisingumo asmenims su negalia, nukentėjusiems nuo nusikaltimų (878604 — InfoComPWDs)

Psichikos sveikatos perspektyvos, PSP

Psichikos sveikatos perspektyvos (PSP – www.perspektyvos.org) yra nevyriausybinė pelno nesiekianti organizacija, įkurta Lietuvoje 2000 metais. Organizacija dirba psichikos sveikatos, negalios ir žmogaus teisių lauke.

Balsai už teisingumą – Nusikaltimus patyrę žmonės su negalia Lietuvoje

Padėka
Dėkojame visiems žmonėms su negalia ir specialistams, kurie pasidalino savo istorijomis ir patirtimis. Būtent jų indėlis yra tai, kas padaro šį tyrimą ir jo rezultatų ataskaitą vertingais.

Ataskaitos autorės
Ugnė Grigaitė ir Erika Leonaitė

Tyrėjų komanda
Ugnė Grigaitė, Erika Leonaitė, Karilė Levickaitė, Indrė Giedrė-Gegeckaitė, Milda Beišytė, Rūta Drakšaitė ir Kotryna Sipko

Organizacijos kontaktai
Psichikos sveikatos perspektyvos
www.perspektyvos.org
vilnius@perspektyvos.org

Projekto kontaktai
www.validity.ngo/projects-2/voices-for-justice
infocom@validity.ngo

Publikacija
Vilnius, 2022

Projekto numeris
JUST-AG-2019 / JUST-JACC-AG-2019

Balsai už teisingumą – komunikacija su asmenimis su negalia, patyrusiais nuskaltimus (878604 — InfoComPWDs). Projektas kofinansuojamas Europos Sąjungos 2014-2020 metų Tesingumo programos lėšomis (JUST-AG-2019 / JUST-JACC-AG-2019). Projekto turinys atspindi projekto partnerių požiūrį ir yra jų atsakomybė. Europos Komisija neprisiima jokios atsakomybės už šio leidinio turinį.

Turinys

1. Įvadas ir šalies apžvalga 4

Tyrimo tikslas 8

2. Metodika 9

3. Teisiniai aspektai, aktualūs nukentėjusiesiems su negalia 10

Baudžiamojo proceso bruožai 10

Nukentėjusieji su negalia baudžiamajame procese 11

JT žmonių su negalia teisių konvencijos įgyvendinimas 12

ES Nusikaltimų aukų teisių direktyvos įgyvendinimas 13

Pagalbos nukentėjusiems asmenims tarnybos 17

Tinkamas sąlygų pritaikymas 19

Negalios pagrindu įvykdyti neapykantos nusikaltimai 20

4. Trumpai apie žmonių su negalia viktimologinę situaciją 22

5. Pagrindinių tyrimo rezultatų santrauka 24

6. Pirmasis baudžiamojo teisingumo etapas – pranešimas apie nusikalstamą veiką 28

7. Antrasis baudžiamojo teisingumo etapas – ikiteisminis tyrimas 32

8. Trečiasis baudžiamojo teisingumo etapas – bylos nagrinėjimas teisme ir teismo procesas 39

9. Ketvirtasis baudžiamojo teisingumo etapas – poteisminiai procesai 45

10. Pagrindinės rekomendacijos 48

1. Įvadas ir šalies apžvalga

Oficialus „negalios“ apibrėžimas pateiktas Lietuvos Respublikos neįgaliųjų socialinės integracijos įstatyme[1]: „Neįgalumas – dėl asmens kūno sandaros ir funkcijų sutrikimo bei nepalankių aplinkos veiksnių sąveikos atsiradęs ilgalaikis sveikatos būklės pablogėjimas, dalyvavimo visuomenės gyvenime ir veiklos galimybių sumažėjimas“[2]. Kompleksiškai įvertinus „asmens sveikatos būklės, savarankiškumo kasdienėje veikloje ir ugdymosi galimybių netekimo mastą“, nustatomas sunkus, vidutinis ar lengvas negalios lygis[3].

Jungtinių Tautų žmonių su negalia teisių komitetas baigiamosiose pastabose (2016 m.) pažymėjo, kad negalios apibrėžimas ir supratimas Lietuvos įstatymuose ir kituose teisės aktuose yra sutelktas į individualų sutrikimą, taip nepaisant socialinių ir kitų negalios kilmės aspektų, įskaitant įvairias neigiamo požiūrio, fizines ir informacines kliūtis, su kuriomis žmonės su negalia susiduria visuomenėje[4]. Nors esamos „neįgalumo“ apibrėžties esmė (priimta 2004 m.) apima negalios sąvoką kaip dėl asmens kūno sandaros ir funkcijų sutrikimo bei nepalankių aplinkos veiksnių sąveikos atsiradusį ilgalaikį sveikatos būklės pablogėjimą, kai kurie ekspertai ją kritikuoja, nes visgi tokiu būdu yra yra koncentruojamasi į asmens kūno sandaros ir funkcijų sutrikimus ir į tai, kiek jie sumažina asmens galimybes dalyvauti visuomenės gyvenime[5]. Planai ją peržiūrėti pagal Žmonių su negalia teisių komiteto rekomendacijas Lietuvoje dar neįgyvendinti[6].

Baudžiamojo proceso kodekse nėra konkrečių negalios, asmens su negalia ar pažeidžiamumo apibrėžimų. Šiame kodekse taip pat nėra specialių nuostatų, apibrėžiančių negalią turinčių nukentėjusiųjų statusą baudžiamajame procese. Tačiau asmens su negalia samprata iš dalies atsiskleidžia nuostatose, skirtose įtariamųjų ir liudytojų statusui. Pavyzdžiui, nustatyta, kad „liudytoju negali būti asmuo, kuris pagal sveikatos priežiūros įstaigos pažymą arba teismo psichiatro ar teismo mediko išvadą dėl fizinių ar psichinių trūkumų nesugeba teisingai suvokti reikšmingų bylai aplinkybių ir duoti dėl jų parodymus“[7]. Baudžiamojo proceso kodekso nuostata dėl privalomo advokato dalyvavimo tam tikrų kategorijų įtariamiesiems / kaltinamiesiems, apima „neregių, kurčių, nebylių ir kitų asmenų, dėl fizinių ar psichinių trūkumų negalinčių pasinaudoti savo teise į gynybą, bylų nagrinėjimą“[8]. Kalbant apie paminėtas nuostatas, svarbu atkreipti dėmesį, kad JT Žmonių su negalia teisių komitetas pažymėjo, kad rengiant teisės aktus ir kaupiant duomenis apie žmones su negalia dažnai vartojama žeminanti kalba, pavyzdžiui, žodis „sutrikimas“, taip įtvirtinant neigiamą nuomonę apie šiuos žmones.

Šioje ataskaitoje vadovaujamasi Jungtinių Tautų žmonių su negalia teisių konvencijoje pateiktu „asmens su negalia“ apibrėžimu. Nurodant į nusikaltimų aukas, priklausomai nuo konteksto,

---

[1] Lietuvos Respublikos neįgaliųjų socialinės integracijos įstatymas, Lietuvos aidas, 1991-12-13, Nr. 249-0 (su vėlesniais pakeitimais ir papildymais), https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.2319/asr

[2] Neįgaliųjų socialinės integracijos įstatymas, 2 str. 8 d.

[3] Neįgaliųjų socialinės integracijos įstatymas, 19 str.

[4] JT Žmonių su negalia teisių komitetas. Baigiamieji pastebėjimai dėl pirminės Lietuvos ataskaitos (Concluding observations on the initial report of Lithuania), 2016 m. liepos 11 d.,
https://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.ashx?enc=6QkG1d%2fPPRiCAqhKb7yhssZC9ptKX1BBEFvl4q2fNHbisIoJQJExObNo%2b164VPCFXgGIA71mMejw37A6SN9XPUfu0q0d%2bKAUo0n7OoJHqx8ClPsL3E3GfZp%2bYbsWbcEo

[5] Juodkaitė D., Sabatauskaitė B., Pakšytė A. Galimos diskriminacijos dėl sąlygų nepritaikymo analizė, 2019, p. 22, p. 7,
http://www.ndt.lt/wp-content/uploads/2019_Diskriminacijos_del_salygu_nepritaikymo_analize_visas-galutinis.pdf

[6] Ten pat, p. 9.

[7] Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas, Valstybės žinios, 2002-04-09, Nr. 37-1341 (su vėlesniais pakeitimais ir papildymais), 79 str., https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.163482/asr

[8] Baudžiamojo proceso kodeksas, 51 str. 1 d. 2 p.

vartojamos „nuo nusikalstamos veikos nukentėjusio asmens“ ir „nukentėjusiojo“ sąvokos. Pagalbos nuo nusikalstamos veikos nukentėjusiems asmenims įstatyme[9] įtvirtinta „nuo nusikalstamos veikos nukentėjusio asmens“ arba tiesiog „nukentėjusio asmens“ sąvoka, kuri atitinka Europos Sąjungos direktyvoje dėl nusikaltimų aukų teisių[10] įtvirtintą „aukos“ apibrėžimą, yra platesnė, nei Baudžiamojo proceso kodekse įtvirtinta „nukentėjusiojo“ sąvoka, nes „nukentėjusio asmens“ sąvoka apima ir asmenis, kurie nesikreipė į teisėsaugos institucijas dėl patirtos nusikalstamos veikos ir (ar) nebuvo pripažinti nukentėjusiaisiais baudžiamajame procese.

> **Prie žmonių su negalia priskiriami** asmenys, turintys ilgalaikių fizinių, psichikos sveikatos, intelekto ar jutimo sunkumų, kurie sąveikaudami su įvairiomis kliūtimis gali trukdyti šiems asmenims visapusiškai ir veiksmingai dalyvauti visuomenėje lygiai su kitais asmenimis (Žmonių su negalia teisių konvencijos 1 straipsnio 2 dalis).
>
> **Nuo nusikalstamos veikos nukentėjęs asmuo:**
>
> 1) fizinis asmuo, kuris tiesiogiai dėl nusikalstamos veikos patyrė fizinės, turtinės ir (ar) neturtinės žalos;
>
> 2) fizinio asmens, kuris mirė dėl nusikalstamos veikos, šeimos narys (nariai), artimasis (artimieji) giminaitis (giminaičiai), kuris (kurie) dėl to asmens mirties patyrė fizinės, turtinės ir (ar) neturtinės žalos (Pagalbos nuo nusikalstamos veikos nukentėjusiems asmenims įstatymo 2 straipsnio 3 dalis).
>
> Nukentėjusysis yra fizinis asmuo, kuriam nusikalstama veika padarė fizinės, turtinės ar neturtinės žalos, arba nuo nusikalstamos veikos mirusio fizinio asmens šeimos narys ar artimasis giminaitis, kurie dėl to asmens mirties patyrė fizinės, turtinės ar neturtinės žalos. Asmuo pripažįstamas nukentėjusiuoju ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro nutarimu ar teismo nutartimi (Baudžiamojo proceso kodekso 28 straipsnio 1 dalis).

Nuo 2017 m. žmonių su negalia skaičius bendroje Lietuvos populiacijoje mažėja, o žmonių su negalia, registruotų kaip nukentėjusieji, daugėja. Per trejus metus (2017–2019 m.) nukentėjusiųjų su negalia skaičius išaugo 34 %. Žmonės su negalia sudaro 8–9 % visų gyventojų. Tačiau 2018 m. nukentėjusieji su negalia sudarė tik 1,83 % visų nukentėjusiųjų[11].

Remiantis oficialiais duomenimis, žmonės su negalia sudaro tik 2,7 % visų nukentėjusiųjų nuo smurto artimoje aplinkoje, nors, kaip minėta, jie sudaro 9 % visų gyventojų.[12] Be to, 2013-2019 m. nebuvo užregistruota nė vienos seksualinio smurto artimoje aplinkoje aukos. Šie skaičiai leidžia daryti išvadas dėl labai didelio žmonių su negalia viktimizacijos latentiškumo[13].

Bendrasis nediskriminavimo principas yra įtvirtintas Lietuvos Respublikos Konstitucijos 29 straipsnyje. Tačiau į konstitucinę nuostatą, kurioje teigiama, kad „žmogaus teisių negalima varžyti

---

[9] Lietuvos Respublikos pagalbos nuo nusikalstamos veikos nukentėjusiems asmenims įstatymas, TAR, 2021-01-20, Nr. 908, https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/599af1605b2b11eb9dc7b575f08e8bea

[10] Oficialus direktyvos pavadinimas – 2012 m. spalio 25 d. Europos Parlamento ir Tarybos Direktyva 2012/29/ES, kuria nustatomi būtiniausi nusikaltimų aukų teisių, paramos joms ir jų apsaugos standartai ir kuria pakeičiamas Tarybos pamatinis sprendimas 2001/220/TVR, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX%3A32012L0029

[11] Uscila R. Smurtas artimoje aplinkoje: negalią turinčių nukentėjusiųjų situacijos įvertinimas, Pedagogika, 2020, Vol. 138, No. 2, p. 180, https://www.vdu.lt/cris/bitstream/20.500.12259/109779/1/ISSN2029-0551_2020_T_138_N_2.PG_175-192.pdf

[12] Ten pat, p. 189.

[13] Ten pat, p. 190.

ir teikti jam privilegijų dėl jo lyties, rasės, tautybės, kalbos, kilmės, socialinės padėties, tikėjimo, įsitikinimų ar pažiūrų pagrindu“[14], negalia nėra įtraukta kaip draudžiamos diskriminacijos pagrindas. Atitinkamai, negalia tiesiogiai nebuvo įtraukta ir į, pvz., Teismų įstatymo[15] ir Prokuratūros įstatymo[16], nuostatas dėl diskriminacijos draudimo.

Kartu reikia paminėti, kad, remiantis Konstitucinio Teismo formuojamu oficialiuoju Konstitucijos aiškinimu, Konstitucijoje įtvirtintas nediskriminavimo pagrindų sąrašas neturėtų būti suprantamas kaip baigtinis. Priešingu atveju būtų sudarytos prielaidos paneigti Konstitucijos laiduojamą visų asmenų lygybę įstatymui, teismui ir kitoms valstybės institucijoms, t. y. pačią konstitucinio asmenų lygiateisiškumo principo esmę[17]. Konstitucinis Teismas jau yra pasisakęs dėl diskriminacijos, grindžiamos asmens seksualine orientacija, lytine tapatybe[18] ar amžiumi[19] nesuderinamumo su Konstitucija. Nors Konstitucinio Teismo kol kas nepasiekė nė viena byla, kurioje būtų keliamas diskriminacijos negalios pagrindu klausimas, manytina, kad Seimo, Vyriausybės ar Prezidento priimtų teisės aktų nuostatos, kuriose būtų įtvirtintas nepagrįstas skirtingas elgesys su asmenimis dėl negalios, būtų pripažintos nesuderinamomis su Konstitucija.

Negalios kaip draudžiamos diskriminacijos pagrindas atsispindi ir neseniai nauja redakcija išdėstytuose įstatymuose. Pavyzdžiui, 2015 m. negalia įtraukta į naujos redakcijos Policijos įstatymo nuostatą, apibrėžiančią nešališkumo principą[20]. Nediskriminavimas dėl negalios įtvirtintas ir Pagalbos nuo nusikalstamos veikos nukentėjusiems asmenims įstatyme. Pagal šiame įstatyme įtvirtintą lygiateisiškumo, kaip vieną iš pagalbos nukentėjusiems asmenims teikimo principų, nukentėję asmenys turi teisę gauti pagalbą, nepaisant jų lyties, rasės, tautybės, pilietybės, kalbos, kilmės, socialinės ir turtinės padėties, išsilavinimo, tikėjimo, įsitikinimų ar pažiūrų, amžiaus, lytinės orientacijos, negalios, etninės priklausomybės, religijos ir kitų aplinkybių“[21].

Nuo 2008 m. negalios pagrindas įtrauktas ir į Lygių galimybių įstatyme įtvirtintą diskriminacijos sampratą[22]. Atitinkamai, draudžiama tiesioginė ir netiesioginė diskriminacija, priekabiavimas, nurodymas diskriminuoti, be kita ko, negalios pagrindu[23]. Be to, valstybės ir savivaldybių institucijų, švietimo įstaigų ir darbdavių pareigos lygių galimybių užtikrinimo srityje apima lygių galimybių užtikrinimą nepaisant negalios[24]. Vis dėlto, įstatymuose šiuo metu nėra įtvirtinta aiški pareiga skatinti žmonių su negalia lygybę. Todėl, nors teismų praktikoje yra atvejų, kai nustatoma diskriminacija dėl negalios, ypač darbo santykių srityje[25], pozityvi pareiga sudaryti galimybes žmonėms su negalia visavertiškai naudotis savo teisėmis kol kas nėra išplėtota.

---

[14] Lietuvos Respublikos Konstitucija, Valstybės Žinios, 1992, Nr. 33-1014, 29 str. 2 d., https://www.lrs.lt/home/Konstitucija/Konstitucija.htm

[15] Lietuvos Respublikos teismų įstatymas, Valstybės žinios, 1994-06-17, Nr. 46-851 (su vėlesniais pakeitimais ir papildymais), 6 str. 2 d., https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.5825/asr

[16] Lietuvos Respublikos prokuratūros įstatymas, Valstybės žinios, 1994-10-19, Nr. 81-1514 (su vėlesniais pakeitimais ir papildymais), 3 str. 2 d., https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.5956/asr

[17] Konstitucinio Teismo 2020 m. birželio 3 d. nutarimas Nr. KT100-N6/2020, https://www.lrkt.lt/lt/teismo-aktai/paieska/135/ta2156/content

[18] Konstitucinio Teismo 2019 m. sausio 11 d. nutarimas Nr. KT3-N1/2019, https://www.lrkt.lt/lt/teismo-aktai/paieska/135/ta1898/content

[19] Konstitucinio Teismo 2020 m. birželio 3 d. nutarimas Nr. KT100-N6/2020, https://www.lrkt.lt/lt/teismo-aktai/paieska/135/ta2156/content

[20] Lietuvos Respublikos policijos įstatymas, Valstybės žinios, 2000-10-27, Nr. 90-2777 (su vėlesniais pakeitimais ir papildymais), 4 str. 1 d., https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.111665/asr

[21] Pagalbos nuo nusikalstamos veikos nukentėjusiems asmenims įstatymas, 3 str. 1 d. 4 p.

[22] Lietuvos Respublikos lygių galimybių įstatymas, Valstybės žinios, 2003-12-05, Nr. 114-5115 (su vėlesniais pakeitimais ir papildymais), 2 str. 1 d., https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.222522/asr

[23] Lygių galimybių įstatymas, 2 str. 1 d

[24] Lygių galimybių įstatymas, 5-8 str.

[25] Pavyzdžiui, Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2020 m. kovo 25 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A-162-602/2020.

COVID-19 pandemijos poveikis teismų darbui

2020 m. kovo 16 d. įvedus pirmąjį karantiną, Teisėjų taryba rekomendavo atšaukti visus karantino laikotarpiu suplanuotus teismo posėdžius bylose, nagrinėjamose žodinio proceso tvarka, išskyrus įstatymuose nustatytus neatidėliotinus atvejus (pavyzdžiui, dėl suėmimo taikymo, vaiko paėmimo iš nesaugios aplinkos). Teismo posėdžius žodinio proceso tvarka nagrinėjamose bylose rekomenduota planuoti (atidėti) iki pasibaigs pasibaigus karantino režimas[26]. Taigi, įvedus karantiną, teismų veikla tapo itin ribota. Nors kai kurie posėdžiai vyko nuotoliniu būdu, daugumos bylų, ypač baudžiamųjų, nagrinėjimas pirmąja instancija iš esmės sustojo. 2020 m. balandžio pabaigoje šalyje sušvelninus karantino sąlygas, Teisėjų taryba rekomendavo teismams palaipsniui atnaujinti žodinį bylų nagrinėjimą. Kartu rekomenduota toliau aktyviai naudotis galimybėmis proceso dalyvių dalyvavimą teismo posėdyje užtikrinti nuotoliniu būdu (centralizuota teismų sistemos vaizdo konferencine įranga, vaizdo konferencijų programomis (Zoom, Microsoft Teams), telefoniniu ryšiu ir kt.). Atnaujinant žodinį bylų nagrinėjimą, pirmenybę rekomenduota teikti toms karantino laikotarpiu atidėtoms byloms, kuriose tolesnis posėdžių nukėlimas galėtų turėti neigiamų pasekmių (pavyzdžiui, sueitų apkaltinamojo nuosprendžio senaties terminas ar būtų neužtikrinta asmenų, ypač esančių suėmime, teisė į greitą procesą), taip pat byloms, kurių nagrinėjimas yra baigiamosiose proceso stadijose (pavyzdžiui, likusios šalių baigiamosios kalbos)[27].

Vis dėlto, nemažai gynybos advokatų prieštaravo nuotoliniams teismo posėdžiams (pavyzdžiui, dėl to, kad tokiuose posėdžiuose nėra galimybės kaltinamajam pasitarti su gynėju). Teisėjai taip pat nebuvo linkę organizuoti nuotolinių teismo posėdžių, bent jau sudėtingesnėse bylose, ir dėl to, kad trūko aiškumo dėl formalumų, kurių reikia laikytis per tokius posėdžius (pavyzdžiui, ar vis dar galioja reikalavimas, kad liudytojas turi pasirašyti priesaiką, ar nuotolinis procesas turėtų būti laikomas užtikrinančiu „tiesioginio ir žodinio nagrinėjimo teisme“ principą ir pan.), ir dėl to, kad nuotolinio posėdžio metu nėra galimybės patikrinti, ar ekrane matomas asmuo nepatiria spaudimo[28]. Kita vertus, proceso dalyviai, ypač dėl amžiaus ir kitų priežasčių priklausantys rizikos grupei dėl COVID-19, prieštaravo fiziniams teismo posėdžiams dėl sveikatos problemų[29]. Visos šios aplinkybės lėmė tam tikrą (kartais – reikšmingą) baudžiamųjų bylų nagrinėjimo trukmės išaugimą. Tačiau, rengiant tyrimo ataskaitą, nebuvo rasta viešai prieinamų duomenų apie pandemijos poveikį bylų nagrinėjimo trukmei.

2020 m. birželio 16 d. panaikinus karantiną, teismų darbas labai suintensyvėjo – buvo nagrinėjamos anksčiau atidėtos bylos. Prasidėjus antrajai pandemijos bangai, nacionalinis karantinas vėl buvo įvestas 2020 m. lapkričio 6 d.

---

[26] Teisėjų tarybos 2020 m. kovo 16 d. raštas Nr. 36P-48-(7.1.10) „Dėl teismų funkcijų vykdymo karantino laikotarpiu“, https://www.teismai.lt/lt/naujienos/teismu-sistemos-naujienos/del-teismu-darbo-organizavimo-karantino-laikotarpiu/7444

[27] Teisėjų tarybos 2020 m. balandžio 27 d. raštas Nr. 36P-78-(7.1.10) „Dėl teismų funkcijų vykdymo sušvelninus karantino sąlygas“, https://www.teismai.lt/lt/naujienos/teismu-sistemos-naujienos/teiseju-tarybos-rekomendacijos-lietuvos-teismams-susvelninus-karantino-salygas/7542

[28] Teisėjos V. Šelmienės pranešimas konferencijoje „Pažeidžiamos proceso dalyvių grupės teismuose: kaip atpažinti ir atliepti poreikius?“, 2020-12-16, https://www.youtube.com/watch?v=iJ8sTt7KHvs&t=4514s. Apie pandemijos iššūkius baudžiamajam procesui taip pat žr. Leonaitė, E. Gynybos teisės įrodinėjimo procese. Tyrimo ataskaita. Žmogaus teisių stebėjimo institutas, 2021, p. 58-60, http://hrmi.lt/wp-content/uploads/2021/11/Gynybos-teis%C4%97s-%C4%AFrodin%C4%97jimo-procese-final.pdf

[29] Konferencijos „Pažeidžiamos proceso dalyvių grupės teismuose: kaip atpažinti ir atliepti poreikius?“ medžiaga, 2020-12-16, https://www.youtube.com/watch?v=iJ8sTt7KHvs&t=4514s.

Palyginti su pirmuoju karantinu, Teisėjų tarybos rekomendacijos, paskelbtos 2020 m. spalio 23 d., t.y. dar neįvedus nacionalinio karantino, bet paskelbus jį labiausiai tuo metu paveiktose savivaldybėse, buvo lankstesnės, prioritetą teikiant nuotoliniams teismo posėdžiams, tačiau žodinio bylos nagrinėjimo nebesiejant su išimtiniais atvejais[30].

Drastiškai augant naujų COVID-19 atvejų skaičiui, 2020 m. gruodžio 8 d. Teisėjų taryba atnaujino rekomendacijas dėl teismų darbo organizavimo. Šį kartą buvo pabrėžtas aiškus rašytinio proceso ir nuotolinių teismo posėdžių prioritetas[31]. 2020 m. gruodžio 29 d. Sveikatos apsaugos ministerija rekomendavo fizinius teismo posėdžius rengti tik išimtiniais atvejais, kai jų negalima nukelti vėlesniam laikui. Išimtys galėjo būti taikomos, siekiant užtikrinti bylos dalyvių procesines teises, pavyzdžiui, teisę susipažinti su bylos medžiaga, taip pat kai asmens dalyvavimas teismo posėdžiuose yra būtinas. Galimybė teismo posėdį organizuoti fiziškai turėjo būti įvertinama individualiai atsižvelgiant į kiekvienos bylos aplinkybes[32].

Kartu pastebėtina, kad nors antrojo karantino metu nuotoliniai teismo posėdžiai baudžiamosiose bylose buvo dažnesni, lyginant su pirmuoju, neapibrėžtumas dėl procesinių taisyklių, taikytinų tokiai bylų nagrinėjimo formai, išliko. Baudžiamojo proceso kodekso pakeitimai, numatantys galimybę išimtiniais atvejais atlikti kai kuriuos ikiteisminio tyrimo veiksmus ir nagrinėti bylas nuotoliniu būdu buvo priimti tik 2021 m. balandžio 22 d. ir įsigaliojo 2021 m. birželio 1 d.[33]

Nuo 2021 m. liepos 1 d. organizuojant teismų veiklą taikomos bendrosios Sveikatos apsaugos ministro, valstybės lygio ekstremaliosios situacijos valstybės operacijų vadovo 2021 m. birželio 30 d. sprendimu Nr. V-1546 „Dėl valstybės ir savivaldybių institucijų ir įstaigų, kitų įstaigų viešųjų ir administracinių paslaugų teikimo sąlygų“ nustatytos būtinosios valstybės ir savivaldybių institucijų ir įstaigų, kitų įstaigų paslaugų teikimo sąlygos[34]. Nuotoliniai teismo posėdžiai organizuojami laikantis proceso įstatymuose nustatytų reikalavimų.

Tyrimo tikslas

Šis tyrimas yra dalis Europos Sąjungos finansuojamo projekto, vykdyto septyniose šalyse (Bulgarijoje, Kroatijoje, Čekijoje, Lietuvoje, Rumunijoje, Slovėnijoje ir Slovakijoje).

Pagrindinis šio tyrimo tikslas yra ištirti ir įvertinti, kaip ir kiek veiksmingai nuo nusikaltimų nukentėję žmonės su negalia gali naudotis Lietuvos teisingumo sistema, ypač jų teisės į informaciją ir veiksmingą komunikaciją aspektu.

---

[30] Teisėjų tarybos 2020 m. spalio 27 d. raštas „Dėl teismų funkcijų vykdymo ekstremaliosios situacijos metu“, https://www.teismai.lt/lt/naujienos/teismu-sistemos-naujienos/teiseju-tarybos-rekomendacijos-del-teismu-darbo-organizavimo/8097

[31] Nacionalinė teismų administracija. Atnaujintos rekomendacijos teismams dėl darbo organizavimo, 2020 m. gruodžio 8 d., https://www.teismai.lt/lt/naujienos/teismu-sistemos-naujienos/atnaujintos-rekomendacijos-teismams-del-darbo-organizavimo/8288

[32] Sveikatos apsaugos ministerijos rekomendacijos „Dėl COVID-19 ligos (koronaviruso infekcijos) valdymo priemonių organizuojant teismų darbą“, 2020 m. gruodžio 28 d., https://www.teismai.lt/data/public/uploads/2020/12/rekomendacijos_teismams.pdf

[33] Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 8-1, 210, 263, 269 ir 277 straipsnių pakeitimo ir Kodekso papildymo 8-2 straipsniu įstatymas, TAR, 2021-04-29, Nr. 9125, https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/6c092531a37211ebb458f88c56e2040c?jfwid=-2w5iqfylx

[34] Nacionalinė teismų administracija. Nuo liepos 1 dienos keičiasi teismų darbo organizavimas, 2021 m. liepos 1 d., https://www.teismai.lt/lt/naujienos/teismu-sistemos-naujienos/nuo-liepos-1-dienos-keiciasi-teismu-darbo-organizavimas/9066

2. Metodika

Tyrimas buvo vykdomas pagal organizacijos „Validity Foundation“ su partneriais parengtą metodologiją, apimančią dokumentų analizę ir pusiau struktūruotus interviu. Vykdant dokumentų analizę buvo nagrinėjamas teisinis reguliavimas ir teismų praktika. Pusiau struktūruotų interviu tikslas buvo išgirsti skirtingų subjektų – nuo nusikaltimų nukentėjusių asmenų su negalia, jų globėjų ir (arba) šeimos narių, teisėsaugos pareigūnų, socialinių darbuotojų, pagalbos nusikaltimų aukoms tarnybų atstovų – patirtį ir nuomonę dėl asmenų su negalia galimybės dalyvauti teisingumo procesuose Lietuvoje. Visų pirma, siekta sužinoti, kokia informacija jiems teikiama, kas ir kokiu būdu ją teikia, taip pat kokia pagalba teikiama, kad visi žmonės su negalia suprastų teisingumo vykdymo procesą ir patys jame būtų išgirsti bei tinkamai suprasti.

Nuo 2021 m. kovo 17 d. iki balandžio 28 d. buvo atlikta 12 pusiau struktūruotų interviu. Buvo atlikti penki interviu su nuo nusikaltimų nukentėjusiais asmenimis su negalia (įskaitant regėjimo, intelekto, psichosocialine ir judėjimo negalia), vienas – su autistiško asmens šeimos nariu, vienas – su socialiniu darbuotoju, keturi – su prokurorais ir vienas – su ikiteisminio tyrimo tyrėju. Dėl pandemijos nulemtų ribojimų, 11 iš 12 interviu vyko nuotoliniu būdu. Buvo apklausti respondentai iš penkių skirtingų Lietuvos miestų: Alytaus, Kauno, Klaipėdos, Telšių ir Vilniaus.

Kadangi tyrimo tema yra labai jautri ir apima labiau pažeidžiamus suaugusiuosius, ieškant respondentų buvo derinami atviro kvietimo ir „sniego gniūžtės“ principo metodai. Atviri kvietimai dalyvauti tyrime buvo paskelbti ir platinami per vietines NVO ir asociacijas, Lietuvos JT žmonių su negalia teisių konvencijos įgyvendinimo stebėsenos komisiją, socialinės globos namus, savarankiško gyvenimo namus bei socialinius tinklus. Be to, buvo bendradarbiaujama su Generaline prokuratūra, Lietuvos moterų teisių asociacija (kuri koordinuoja specializuotos kompleksinės pagalbos centrus, teikiančius pagalbą smurtą artimoje aplinkoje patyrusiems asmenims), ir Lietuvių gestų kalbos vertimo centru.

Visi interviu buvo įrašyti ir transkribuoti, o kokybiniame tyrime taikyta teminė analizė.

3. Teisiniai aspektai, aktualūs nukentėjusiesiems su negalia

Baudžiamojo proceso bruožai

Baudžiamosios justicijos įgyvendinimą Lietuvoje reglamentuoja Baudžiamasis kodeksas (2000 m.), Baudžiamojo proceso kodeksas (2002 m.) ir Bausmių vykdymo kodeksas (2002 m.). Visi trys kodeksai buvo priimti iš esmės reformavus baudžiamosios justicijos sistemą. Kiti baudžiamajai justicijai apskritai ir baudžiamajam procesui konkrečiai svarbūs teisiniai šaltiniai yra Konstitucija ir Konstitucinio Teismo plėtojama konstitucinė jurisprudencija, Lietuvos tarptautinės sutartys ir Europos Sąjungos teisė, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktika ir pojstatyminiai teisės aktai, pvz., Generalinio prokuroro rekomendacijos.

Lietuvos baudžiamojo proceso modelis yra mišrus – turi tiek inkvizicinio (tiriamojo), tiek ir rungimosi modelio bruožų. Ikiteisminiame tyrime dominuoja inkvizicinio, o teisminiame nagrinėjime – rungimosi modelio bruožai[35]. Tai reiškia, kad ikiteisminio tyrimo metu duomenis (įrodymus) renka prokuroro kontroliuojami ikiteisminio tyrimo pareigūnai – tyrėjai, o gynybos galimybės yra ribotos. Teisminio nagrinėjimo metu kaltinimas ir gynyba turi lygias galimybes teikti įrodymus, dalyvauti tiriant įrodymus, reikšti prašymus, pateikti prašymus ir išsakyti argumentus visais su bylos nagrinėjimu susijusiais klausimais[36]. Kartu teismas turi būti aktyvus ir imtis visų būtinų priemonių siekiant nustatyti tiesą bei teisingai išnagrinėti bylą. Todėl teisės doktrinoje dominuoja pozicija, kad Lietuvos baudžiamajame procese dominuoja inkvizicinis modelis[37].

Pirmasis baudžiamojo proceso etapas yra ikiteisminis tyrimas. Ikiteisminis tyrimas pradedamas ikiteisminio tyrimo pareigūno (tyrėjo) ar prokuroro sprendimu[38]. Ikiteisminį tyrimą vykdo tyrėjai, dirbantys ikiteisminio tyrimo įstaigose – policijoje, Valstybės sienos apsaugos tarnyboje, Specialiųjų tyrimų tarnyboje, Karo policijoje, Finansinių nusikaltimų tyrimo tarnyboje ir kt. Ikiteisminį tyrimą organizuoja ir jam vadovauja prokuroras[39]. Tyrimas baigiamas, kai prokuroras surašo kaltinamąjį aktą ir kartu su visa bylos medžiaga perduoda jį pirmos instancijos teismui arba priimamas sprendimas nutraukti ikiteisminį tyrimą[40].

Perdavus bylą teismui, pirmiausia vyksta procesas pirmosios instancijos teisme. Bylas pirmąja instancija, priklausomai nuo nusikaltimo sunkumo, nagrinėja apylinkių ir apygardų teismai. Pirmosios instancijos teismo nuosprendis per dvidešimt dienų nuo nuosprendžio paskelbimo dienos gali būti skundžiamas apeliacine tvarka. Apylinkės teismo nuosprendis gali būti skundžiamas apygardos teismui, o jei bylą pirmąja instancija nagrinėjo apygardos teismas, jo nuosprendis skundžiamas Lietuvos apeliaciniam teismui. Įsiteisėję apeliacinės instancijos teismo sprendimai ir nutartys gali būti skundžiami kasacine tvarka Lietuvos Aukščiausiajam Teismui. Baudžiamojo proceso kodekse nurodyti du kasacijos pagrindai: 1) netinkamas baudžiamosios teisės taikymas; 2) padaryta esminių Baudžiamojo proceso kodekso pažeidimų. Pastaroji sąvoka reiškia Baudžiamojo proceso

[35] Merkevičius, R. Baudžiamojo proceso enciklopedija. Vilnius: Registrų centras, 2018, p. 159.

[36] Baudžiamojo proceso kodeksas, 7 str. 2 d.

[37] Goda, G., Kazlauskas, M., Kuconis, P. Baudžiamojo proceso teisė. Vilnius: Registrų centras, 2011, p. 13-15.

[38] Baudžiamojo proceso kodeksas, 166 str.

[39] Baudžiamojo proceso kodeksas, 164-165 str.

[40] Baudžiamojo proceso kodeksas, 212-214, 218-220 str.

kodekso reikalavimų pažeidimus, „dėl kurių buvo suvaržytos įstatymų garantuotos kaltinamojo teisės ar kurie sukliudė teismui išsamiai ir nešališkai išnagrinėti bylą ir priimti teisingą nuosprendį ar nutartį“[41].

Nukentėjusieji su negalia baudžiamajame procese

Baudžiamojo proceso kodekse nėra specialių nuostatų dėl nukentėjusiųjų su negalia statuso, tačiau yra nuostatų, kurios yra aktualios negalią turintiems asmenims.

Pavyzdžiui, nukentėjusiesiems su **psichosocialine ir (arba) intelekto negalia** aktualios bendrosios nuostatos dėl atstovų pagal įstatymą. Nukentėjusiųjų, kurie yra nepilnamečiai arba pripažinti neveiksniais, atstovai pagal įstatymą (pavyzdžiui, tėvai, globėjai ar rūpintojai) gali dalyvauti procese ir ginti savo atstovaujamųjų interesus, išskyrus atvejus, kai tai prieštarautų atstovaujamojo interesams ar pakenktų baudžiamajam procesui. Pastaruoju atveju, ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras ar teismas turi užtikrinti, kad procese dalyvautų kitas atstovas pagal įstatymą[42]. Tai ypač aktualu situacijose, kai atstovas elgiasi priešingai nukentėjusiojo interesams (pavyzdžiui, nusikaltimo aukos tėvas gali jam / jai daryti spaudimą neigti kito šeimos nario padarytą nusikaltimą). Nors teoriškai atstovu pagal įstatymą galėtų būti skiriamas ir individualizuotą pagalbą asmeniui su psichosocialine ir (arba) intelekto negalia teikiantis asmuo (asmeninis asistentas), tačiau individualizuotos pagalbos teikimas priimant sprendimus Lietuvoje kol kas yra naujovė ir veiksmingai nefunkcionuoja. Šiuo metu keliuose šalies regionuose įgyvendinami keli bandomieji projektai, tačiau reikia dar daug nuveikti, kol šį mechanizmą bus galima pakankamai išplėtoti, kad būtų veiksmingai užtikrinta teisė gauti pagalbą įgyvendinant teisinį veiksnumą.

Baudžiamojo proceso kodekse taip pat nustatyta, kad jeigu asmuo, kuris nėra pripažintas neveiksniu, bet vis dėlto negali veiksmingai naudotis savo teisėmis dėl senatvės, negalios, ligos ar kitų svarbių priežasčių, prokuroras arba teismas gali leisti prašymą pateikusiam šio asmens šeimos nariui ar artimajam giminaičiui dalyvauti procese atstovo pagal įstatymą teisėmis[43]. Kaip nurodyta Baudžiamojo proceso kodekse, „atstovas pagal įstatymą paprastai dalyvauja procese kartu su asmeniu, kuriam atstovauja“[44]. Idealiu atveju tai turėtų reikšti, kad atstovas turėtų dalyvauti procese kartu su negalią turinčiu nukentėjusiuoju, padėdamas jam / jai suprasti procesą ir užtikrindamas, kad jį / ją suprastų teisėsaugos institucijos. Tačiau toks vaidmuo nėra tiesiogiai įtvirtintas, o tai reiškia, kad atstovas pagal įstatymą iš tikrųjų gali veikti nukentėjusiojo vardu ir šiam asmeniui nedalyvaujant. Pokalbiai su teisėsaugos pareigūnais atskleidė, kad situacijose, kai asmeniui suteikiamos įstatymuose numatytų atstovų teisės, visas oficialus bendravimas vyksta tiesiogiai su atstovu. Be to, net jei atstovas pagal įstatymą lydi nukentėjusįjį, tai nebūtinai reiškia, kad jis / ji turi reikiamų įgūdžių ir žinių užtikrinti, kad nukentėjusysis suprastų procesą ir kad valdžios institucijos suprastų jį taip, kad būtų galima veiksmingai bendrauti.

Svarbu pabrėžti, kad žmonės su negalia turi teisę į visapusišką savo veiksnumo pripažinimą visuose teisingumo sistemos etapais ir kad JT žmonių su negalia teisių konvencija reikalauja, kad jie turėtų teisę visapusiškai dalyvauti, gaudami reikalingą pagalbą. Atstovavimas nukentėjusiųjų su negalia

---

41 Baudžiamojo proceso kodeksas, 369 str.

42 Baudžiamojo proceso kodeksas, 53 str. 1 d., 53 str. 3 d.

43 Baudžiamojo proceso kodeksas, 53 str. 4 d.

44 Baudžiamojo proceso kodeksas, 53 str. 3 d.

interesams per „atstovą pagal įstatymą“ gali pažeisti teises, numatytas Žmonių su negalia teisių konvencijoje (JT NTK) ir ES Nusikaltimų aukų teisių direktyvoje. Akivaizdu, kad tai yra nesuderinama su JT NTK teisės į veiksnumą ir Nusikaltimų aukų teisių direktyvos nuostatų, aiškinant šią direktyvą JT NTK kontekste, tinkamu perkėlimu į Lietuvos teisinę sistemą. Tai yra nukentėjusiųjų teisių pažeidimas, nes nėra reikalaujama, kad atstovas pagal įstatymą vykdytų atstovaujamojo valią, užuot taikydamas uždraustą „pakaitinio sprendimų priėmimo“ formą.

Nukentėjusieji su **klausos ir kalbos sunkumais** turi teisę gauti gestų kalbos vertėjo paslaugas tokiomis pat sąlygomis, kaip ir nukentėjusieji, nemokantys lietuvių kalbos[45]. Remiantis Generalinio prokuroro patvirtintomis Rekomendacijomis dėl nukentėjusiųjų specialių apsaugos poreikių vertinimo, teisė naudotis vertėjo paslaugomis taip pat turi būti taikoma asmenims, turintiems „psichinę negalią“[46]. Vis dėlto, nėra aišku, ką konkrečiai turėtų reikšti vertimas asmenims su intelekto ar psichosocialine negalia, nes pagal Baudžiamojo proceso kodeksą vertėjas yra „vertimui reikiamas kalbas mokantis arba nebylio ar kurčiojo ženklus suprantantis asmuo, ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro, ikiteisminio tyrimo teisėjo ar teismo pakviestas dalyvauti procese šio Kodekso nustatyta tvarka“[47].

Be to, kad ir kaip būtų keista, minėtose Rekomendacijose nukentėjusių asmenų ar jų atstovų, nemokančių lietuvių kalbos arba asmenims, turintiems „kalbos, klausos, psichinę negalią“ teisė naudotis vertėjo paslaugomis yra laikoma viena iš specialių apsaugos priemonių, t. y. organizacine priemone, taikoma siekiant sumažinti baudžiamojo proceso ar kitą traumuojantį poveikį. Tačiau galimybė naudotis vertėjo paslaugomis turėtų būti suprantama ne kaip apsaugos nuo antrinės viktimizacijos priemonė, o kaip viena iš pagrindinių procesinių teisių, leidžianti nukentėjusiesiems veiksmingai dalyvauti baudžiamajame procese.

JT žmonių su negalia teisių konvencijos įgyvendinimas

2010 m. gegužės 27 d. Lietuva ratifikavo JT NTK. Tarp svarbiausių nacionalinių įstatymų, susijusių su JT NTK įgyvendinimu, paminėtini Lygių galimybių įstatymas, Asmenų su negalia socialinės integracijos įstatymas ir Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas. Pagrindinė vyriausybinė institucija, atsakinga už JT NTK įgyvendinimo koordinavimą, yra Socialinės apsaugos ir darbo ministerija. 2018 metais Lygių galimybių kontrolieriaus iniciatyva buvo įsteigta Žmonių su negalia teisių stebėsenos komisija. Ši Komisija yra pavaldi Lygių galimybių kontrolieriaus tarnybai. Nuo 2019 m. liepos 1 d. Komisijai buvo pavesta stebėti JT NTK įgyvendinimą Lietuvoje ir pateikti rekomendacijas. Ją sudaro keturi žmonių su negalia asociacijų atstovai ir vienas Lygių galimybių kontrolieriaus tarnybos atstovas[48].

JT NTK ratifikavimas, ypač pritaikius Konvencijos įgyvendinimo tarptautinės stebėsenos mechanizmą, paskatino daugiau dėmesio skirti žmonių su negalia teisių užtikrinimui. Vienas iš pavyzdžių buvo vadinamoji neveiksnumo reforma, kurios dėka vietoje visiško asmenų, kurie dėl psichikos ir elgesio sutrikimų negali suprasti savo veiksmų reikšmės ar jų valdyti, civilinio veiksnumo panaikinimo – pripažinimo neveiksniais – buvo įvestas pripažinimas neveiksniu tik tam tikroje srityje

[45] Baudžiamojo proceso kodeksas, 43 str.

[46] Generalinio prokuroro įsakymas „Dėl Rekomendacijų dėl nukentėjusiųjų specialių apsaugos poreikių vertinimo patvirtinimo”, TAR, 2016-03-01, Nr. 4051, https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/86bc22f0dfa611e58a92afc65dd68e97

[47] Baudžiamojo proceso kodeksas, 43 str.

[48] https://lygybe.lt/lt/naujienos/kontroliere-subure-pirmaja-zmoniu-su-negalia-teisiu-stebesenos-komisija/1127

ar srityse. Pripažinus asmenį tam tikroje srityje ar srityse neveiksniu, atitinkamose srityse jam nustatoma globa[49]. Toks reguliavimas neleidžia manyti, kad nuo nusikaltimo nukentėjęs asmuo su negalia gali būti vertinamas kaip „visiškai neveiksnus“, tokiu atveju globėjui palaikant ryšį su teisingumo sistema jo vardu. Asmeniui, nepaisant jo teisinio veiksnumo, vis tiek gali būti reikalinga pagalba bendraujant, todėl jis turi teisę būti lydimas.

Priemonės, kurių buvo imtasi įgyvendinant NTK teisės kreiptis į teismą srityje, tebėra labai ribotos. Žmonių su negalia teisių komitetas Baigiamosiose pastabose (2016 m.) išreiškė susirūpinimą, kad teisėjams ir teisėsaugos darbuotojams rengiamuose mokymuose nebuvo aptariamos visos kliūtys, kurias patiria žmonės su negalia, norintys kreiptis į teismą, ir kad šie mokymai buvo nepakankami savo apimtimi ir skaičiumi[50].

ES Nusikaltimų aukų teisių direktyvos įgyvendinimas

Lietuvoje įgyvendinant ES Nusikaltimų aukų teisių direktyvą daugiausia dėmesio buvo skiriama stiprinti nukentėjusiųjų statusą baudžiamajame procese. Perkeliant direktyvą priimti Baudžiamojo proceso kodekso pakeitimai apėmė nukentėjusiųjų teisę pranešti apie nusikalstamą veiką savo gimtąja kalba, kita kalba, kurią jie moka, arba naudotis vertimo žodžiu paslaugomis, teisę gauti informaciją apie su jais susijusio baudžiamojo proceso padėtį, teisę proceso metu turėti pasirinktą lydintį asmenį, teisę gauti informaciją apie įtariamojo paleidimą iš suėmimo vietos ir teisę į kompensaciją. Taip pat buvo įvestos specialios nepilnamečių nukentėjusiųjų apklausos taisyklės[51]. Tačiau 2015 m. **perkeliant Nusikaltimų aukų teisių direktyvą priimtuose Baudžiamojo proceso kodekso pakeitimuose nebuvo nuostatų, konkrečiai susijusių su negalia ar žmonėmis su negalia**.

Dėl nuostatų, susijusių su **teise į informaciją**, perkėlimo į nacionalinę teisę, reikia pažymėti, kad Nusikaltimų aukų teisių direktyvos 4 ir 6 straipsniuose įtvirtintos dvi skirtingos teisės. Direktyvos 4 straipsnyje nustatyta, kokia informacija turi būti pateikta nusikaltimų aukoms nuo pirmojo kontakto su kompetentinga institucija, o 6 straipsnis susijęs su nukentėjusiųjų teise gauti informaciją apie savo bylą.

Perkeliant Nusikaltimų aukų teisių direktyvos 4 straipsnį, Generalinis prokuroras patvirtino standartizuotą Nukentėjusiojo teisių išaiškinimo protokolo priedo formą – „pranešimą apie teises“. Kiekvienas asmuo, pripažintas nukentėjusiuoju, turi gauti standartizuotą „pranešimą apie teises“ ir pasirašyti protoloke, patvirtindamas, kad jam buvo išaiškintos jo procesinės teisės. Be lietuvių kalbos, „pranešimas apie teises“ yra prieinamas dar penkiomis kalbomis – anglų, prancūzų, vokiečių, lenkų ir rusų[52]. Tiesa, šis dokumentas yra 5 puslapių ilgio, jame aprašytos 18 teisių, dokumentas surašytas formalia teisine kalba. Nei dokumento forma, nei turinys neatitinka direktyvoje nustatyto reikalavimo pateikti informaciją „paprasta ir suprantama kalba“, nes jį sudėtinga suprasti bet kuriam

[49] Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas, Valstybės žinios, 2000-09-06, Nr. 74-2262 (su vėlesniais pakeitimais ir papildymais), 2.10 str., https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.107687/asr

[50] JT Žmonių su negalia teisių komitetas. Baigiamieji pastebėjimai dėl pirminės Lietuvos ataskaitos (Concluding observations on the initial report of Lithuania), 2016 m. liepos 11 d., 27 punktas, https://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.ashx?enc=6QkG1d%2fPPRiCAqhKb7yhssZC9ptKX1BBEFvl4q2fNHbisIoJQJExObNo%2b164VPCFXgGIA71mMejw37A6SN9XPUfu0q0d%2bKAUo0n7OoJHqx8ClPsL3E3GfZp%2bYbsWbcEo

[51] Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 8, 9, 28, 43, 44, 128, 185, 186, 188, 214, 239, 272, 275, 276, 280, 283, 308 straipsnių ir priedo pakeitimo ir Kodekso papildymo 27-1, 36-2, 56-1, 186-1 straipsniais įstatymas, TAR, 2015-12-30, Nr. 20993, https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/1085d150aee411e5b12fbb7dc920ee2c, įsigaliojo 2016 m. kovo 1 d.

[52] Generalinio prokuroro įsakymas „Dėl Nukentėjusiojo teisių išaiškinimo protokolo priedo formos patvirtinimo“, TAR, 2020-08-27, Nr. 17941, https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/342454e2e85211ea8d16c98db9b69006

asmeniui, neturinčiam teisinių žinių[53]. Taip pat nebuvo parengta „pranešimo apie teises“ versija, pritaikyta prie žmonių su negalia poreikių, pavyzdžiui, informacija „lengvai skaitomu“ (angl. Easy to Read) formatu.

Pagal Nusikaltimų aukų teisių direktyvos 6 straipsnį, nusikaltimų aukos turi teisę gauti informaciją apie savo bylą. Dar iki Nusikaltimų aukų teisių direktyvos perkėlimo į nacionalinę teisę, nukentėjusiesiems turėjo būti įteikiami tam tikri procesiniai dokumentai, pavyzdžiui, nutarimas nepradėti ikiteisminio tyrimo[54], nutarimas nutraukti ikiteisminį tyrimą[55], o nukentėjusiojo prašymu – teismo nuosprendis[56]. Baigus ikiteisminį tyrimą, prieš perduodant bylos medžiagą teismui, nukentėjusieji turėjo (ir turi) teisę susipažinti su bylos medžiaga[57]. Perkeliant Nusikaltimų aukų teisių direktyvą, į Baudžiamojo proceso kodeksą buvo įtraukta nauja nukentėjusiųjų (ir jų atstovų) teisė – teisė gauti informaciją apie su nukentėjusiuoju susijusio baudžiamojo proceso padėtį[58]. Tačiau, kaip nurodyta Europos pagalbos nusikaltimų aukoms „Victim Support Europe“ koordinuoto tyrimo ataskaitoje apie Lietuvą, praktikoje nukentėjusieji tam, kad gautų informaciją apie su jais susijusį baudžiamąjį procesą, turi proaktyviai kreiptis į ikiteisminio tyrimo pareigūną ar tyrimą prižiūrintį prokurorą. Pateiktos informacijos išsamumas priklauso nuo nukentėjusiojo atkaklumo ir pareigūno geros valios, nes nėra sureguliuota, kada ir kokia informacija turėtų būti suteikta to pageidaujantiems nukentėjusiesiems. Kai kurie teisėsaugos pareigūnai mano, kad teiravimasis apie ikiteisminio tyrimo eigą yra „kišimasis“ į tyrimą, ir šiuo pagrindu atsisako suteikti informaciją[59], nepaisydami nukentėjusiųjų teisės gauti informaciją apie su jais susijusio baudžiamojo proceso padėtį[60].

Nusikaltimų aukų teisių direktyvos perkėlimas į Lietuvos teisinę sistemą ir jos praktinis įgyvendinimas sulaukė kritikos[61]. Teisės į informaciją aspektu buvo nustatyta, kad teisėsaugos pareigūnai retai imasi veiksmų užtikrinti, kad nukentėjusieji suprastų pateikto „pranešimo apie teises“ turinį, pavyzdžiui, siūlydami papildomus paaiškinimus žodžiu arba įsitikindami, kad konkretus asmuo suprato savo teisių turinį. Labiau pažeidžiamiems nukentėjusiesiems, įskaitant asmenis su regėjimo sutrikimais, intelekto ar psichosocialine negalia ir vaikus, informacija nesuteikiama tokia forma, kuri būtų pritaikyta prie jų individualių poreikių. Ikiteisminio tyrimo pareigūnai su asmenimis, susiduriančiais su įvairiomis negalios situacijomis, bendrauja formaliai, nepaaiškindami situacijos aiškia, lengvai suprantama kalba arba tokia forma, kuri yra labiausiai prieinama konkrečiam asmeniui. Nacionalinių institucijų parengtos gairės, lankstinukai ir informacinės kampanijos, kurių skaičius yra ribotas, skirtos „vidutiniam vartotojui“, neatsižvelgiant į individualius poreikius.

2019 m. kovo 7 d. Europos Komisija pateikė pagrįstą nuomonę pažeidimo procedūroje Nr. 2016/0109, reiškiamą Lietuvos Respublikai dėl nepranešimo apie Nusikaltimų aukų teisių direktyvos perkėlimo į nacionalinę teisę priemones. Europos Komisija, pagrįsdama savo nuomonę, nurodė, kad priemonėmis, apie kurias pranešė Lietuvos Respublika, dalis direktyvos nuostatų į Lietuvos

---

[53] Bitiukova N., Normantaitė, K. VOCIARE Nacionalinis pranešimas. Lietuva (National Report. Lithuania), 2019, https://victim-support.eu/wp-content/files_mf/1564677061VOCIARE_National_Report_Lithuania_interactive.pdf

[54] Baudžiamojo proceso kodeksas, 168 str. 3 d.

[55] Baudžiamojo proceso kodeksas, 214 str. 3 d.

[56] Baudžiamojo proceso kodeksas, 310 str. 3 d.

[57] Baudžiamojo proceso kodeksas, 218 str.

[58] Baudžiamojo proceso kodeksas, 28 str. 2 d.

[59] Bitiukova N., Normantaitė, K. VOCIARE Nacionalinis pranešimas. Lietuva (National Report. Lithuania), 2019, https://victim-support.eu/wp-content/files_mf/1564677061VOCIARE_National_Report_Lithuania_interactive.pdf

[60] Baudžiamojo proceso kodeksas, Art. 28(2).

[61] Bitiukova N., Normantaitė, K. VOCIARE Nacionalinis pranešimas. Lietuva (National Report. Lithuania), 2019, https://victim-support.eu/wp-content/files_mf/1564677061VOCIARE_National_Report_Lithuania_interactive.pdf

Respublikos nacionalinę teisę perkelta nevisiškai. Išnagrinėjusios Europos Komisijos pateiktą pagrįstą nuomonę, atsakingos Lietuvos Respublikos institucijos sutiko, jog Nusikaltimų aukų teisių direktyva į nacionalinę teisę buvo perkelta nevisiškai: nebuvo sukurta nuosekli nukentėjusių asmenų teisių užtikrinimo ir apsaugos sistema, nacionalinėje teisėje nebuvo sąvokos „nuo nusikalstamos veikos nukentėjęs asmuo“ apibrėžimo, nebuvo reglamentuoti pagalbos nukentėjusiam asmeniui teikimo principai bei procedūros[62].

Siekiant taisyti pažeidimo procedūros metu nustatytus trūkumus, 2021 m. sausio 14 d. buvo priimtas Pagalbos nuo nusikalstamos veikos nukentėjusiems asmenims įstatymas[63]. Pagal šio įstatymo 2 straipsnio 4 dalį, pagalba nukentėjusiems nuo nusikalstamos veikos asmenims yra: „informacija, konsultacijos ir (ar) paslaugos, teikiamos nuo nusikalstamos veikos nukentėjusiems asmenims atsižvelgiant į individualius jų poreikius, dėl padarytos nusikalstamos veikos atsiradusius poreikius ir nusikalstamos veikos pobūdį“. Pagal šį apibrėžimą poreikiai, susiję su negalia, turėtų priklausyti „individualių poreikių“ kategorijai ir į juos turėtų būti atsižvelgiama teikiant pagalbą. Kaip paaiškinta šio įstatymo 3 straipsnyje, individualizavimo principas reikalauja atsižvelgti į individualius aukos poreikius ir asmenines savybes, įskaitant, be kita ko, amžių, brandą, lytį, psichines ir fizines savybes, socialinę aplinką ir kitas svarbias aplinkybes, taip pat emocinius ir socialinius ryšius.

„Negalios“ sąvoka Pagalbos nuo nusikalstamos veikos nukentėjusiems asmenims įstatyme yra minima tik vieną kartą, atskleidžiant lygiateisiškumo principą. Teigiama, kad „nukentėjęs asmuo turi teisę gauti pagalbą, nepaisant jo lyties, rasės, tautybės, pilietybės, kalbos, kilmės, socialinės ir turtinės padėties, išsilavinimo, tikėjimo, įsitikinimų ar pažiūrų, amžiaus, lytinės orientacijos, negalios, etninės priklausomybės, religijos ir kitų aplinkybių“. Pagalbos nuo nusikalstamos veikos nukentėjusiems asmenims įstatymetaip pat yra keletas nuostatų, tiesiogiai susijusių su **teise į informaciją ir veiksmingą bendravimą** (naudojant Nusikaltimų aukų teisių direktyvos sąvokas – teise suprasti ir būti suprastam)[64].

Visų pirma, įstatyme nustatyta, kad nukentėję asmenys, greta kitų teisių, turi šias teises: a) nemokamai gauti informaciją jiems suprantama kalba jų ir pagalbą teikiančių subjektų sutarimu pasirinktais būdais ir priemonėmis; b) gauti vertimo žodžiu, raštu ir gestų kalba paslaugas; c) pasirinkti asmenį, kuris dalyvautų nukentėjusiam asmeniui kreipiantis į pirmojo kontakto instituciją ir padėtų jam suprasti ir (ar) būti suprastam, išskyrus atvejus, kai tai prieštarauja paties nukentėjusio asmens interesams ir (ar) kitaip trukdo teikti pagalbą. Nuoroda į „kitaip trukdo teikti pagalbą“ kelia susirūpinimą, nes ji gali būti naudojama siekiant užkirsti kelią nukentėjusiam asmeniui pasinaudoti savo teise turėti lydintį asmenį kreipiantis į pirmojo kontakto institucijas. Be to, siekiant, kad teisė turėti lydintį asmenį būtų veiksminga, lydintis asmuo turėtų tinkamai išmanyti, kaip veikia teisingumo sistema, ir turėti įgūdžių, padedančių nukentėjusiajam suprasti ir būti suprastam.

Antra, įstatyme įtvirtintas informacijos, kurią nuo nusikalstamos veikos nukentėjusiems asmenims turi pateikti pirmojo kontakto institucijos, sąrašas. Šis sąrašas iš esmės atkartoja Nusikaltimų aukų teisių direktyvos 4 straipsnio nuostatas ir apima tokius aspektus kaip informacija apie pagalbą, kuri nukentėjusiam asmeniui gali būti suteikta, ir pagalbos tarnybų kontaktiniai duomenys, informacija apie procedūras, susijusias su pranešimu apie nusikalstamą veiką ir teisinę nukentėjusio asmens padėtį tokiose procedūrose, procesines teises ir jų įgyvendinimo tvarką ir kt. Trečia, įstatyme

[62] Socialinės apsaugos ir darbo ministerija. Aiškinamasis raštas dėl įstatymų projektų Reg. Nr. XIIIP-5245- XIIIP-5247, 2020 m. spalio 6 d., https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/7f1ceee0079b11ebbedbd456d2fb030d?jfwid=bj9qo61o5

[63] Pagalbos nuo nusikalstamos veikos nukentėjusiems asmenims įstatymas, TAR, 2021-01-20, Nr. 908, https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/599af1605b2b11eb9dc7b575f08e8bea

[64] Pagalbos nuo nusikalstamos veikos nukentėjusiems asmenims įstatymas, 9 str. 1 d. 10 p.

nurodyta informacija, kurią turi teikti pagalbos nukentėjusiems asmenims tarnybos (įskaitant informaciją apie nukentėjusių asmenų teises ir institucijas, atsakingas už jų užtikrinimą, informaciją apie socialines paslaugas teikiančias organizacijas, informaciją apie sveikatos priežiūros įstaigų teikiamas sveikatos paslaugas, informaciją apie galimybę pranešti apie nusikalstamą veiką ir informaciją apie teisėsaugos institucijas).

Perkeliant Nusikaltimų aukų teisių direktyvos nuostatas dėl aukų asmeninio įvertinimo siekiant nustatyti specialiuosius apsaugos poreikius, į Lietuvos teisinę sistemą buvo įtraukta „nukentėjusiųjų specialių apsaugos poreikių“ sąvoka. Pagal Baudžiamojo proceso kodekso 36-2 straipsnį, specialūs apsaugos poreikiai yra „asmeninių savybių, nusikalstamos veikos pobūdžio ar jos padarymo aplinkybių nulemti nukentėjusiojo poreikiai naudotis šiame Kodekse nustatytomis garantijomis, kad nukentėjusysis būtų apsaugotas nuo psichinės traumos, nusikalstamo poveikio ar kitų neigiamų padarinių“[65].

Nepaisant to, kad teisėsaugos pareigūnams nenumatomi oficialūs ir privalomi veiksmingo bendravimo su asmenimis, susiduriančiais su įvairiomis negalios situacijomis, mokymai, jie privalo atlikti nukentėjusių asmenų specialių apsaugos poreikių vertinimą ir į juos atsižvelgti organizuodami baudžiamąjį procesą[66]. Specialūs tokio vertinimo reikalavimai ir kriterijai nustatyti Generalinio prokuroro patvirtintose Rekomendacijose dėl nukentėjusiųjų specialių apsaugos poreikių vertinimo[67]. Remiantis šiose Rekomendacijose pateikta vertinimo forma, specialių apsaugos poreikių vertinimo kriterijai skirstomi į tris kategorijas: 1) duomenys apie nusikalstamą veiką (pavyzdžiui, ar buvo naudojamas smurtas ir kokia smurto rūšis, kokia žala buvo patirta dėl nusikalstamos veikos, objektai, kurių atžvilgiu įvykdyta nusikalstama veika); 2) duomenys apie nukentėjusį asmenį (pavyzdžiui, sveikata, socialinės aplinkybės, santykiai su kaltininku, priklausomybė nuo kaltininko, psichologinės traumos požymiai vertinimo metu); ir 3) duomenys apie kaltininką (nustatytas ar nenustatytas, asmuo ar grupė, anksčiau teistas ar neteistas)[68]. Taigi negalia būtų vienas iš daugelio veiksnių, į kuriuos reikia atsižvelgti atliekant individualų vertinimą.

Vertinimo metu nustatoma didelė, vidutinė ar žema rizika patirti baudžiamojo proceso ar kitą neigiamą poveikį. Rekomendacijose taip pat nurodyta, kokios vadinamosios specialios apsaugos priemonės gali būti taikomos nukentėjusiems asmenims. Siekiant sumažinti antrinės viktimizacijos, nesusijusios su konkrečiu kaltininku, riziką gali būti pasitelkiamo tokios apsaugos priemonės kaip tos pačios lyties pareigūno atliekama apklausa, besispecializuojančio pareigūno atliekama apklausa, specialisto (socialinio darbuotojo, psichologo dalyvavimas apklausoje) ir kt. Kitos priemonės turėtų sumažinti kaltininko keliamą neigiamą poveikį. Tai, pavyzdžiui, apklausa pas ikiteisminio tyrimo teisėją nedalyvaujant įtariamajam.

Vis dėlto, šios priemonės nėra tiesiogiai susietos su specialių apsaugos poreikių vertinimo rezultatais, todėl kyla abejonių dėl specialių apsaugos poreikių vertinimo procedūros praktinės vertės. Ankstesnių tyrimų metu vykdyti pokalbiai su ikiteisminio tyrimo pareigūnais atskleidė, kad specialių poreikių vertinimo procedūrą jie suvokia tik kaip formalumą, kurį paprastai į iškvietimą atvykę policijos pareigūnai atmestinai atlieka įvykio vietoje. Taip pat buvo pažymėta, kad specialių apsaugos poreikių vertinimo rezultatai neturi jokios realios įtakos baudžiamojo proceso

---

[65] Baudžiamojo proceso kodeksas, 36-2 str.

[66] Baudžiamojo proceso kodeksas, 186 str. 1 d.

[67] Generalinio prokuroro įsakymas „Dėl Rekomendacijų dėl nukentėjusiųjų specialių apsaugos poreikių vertinimo patvirtinimo”, https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/86bc22f0dfa611e58a92afc65dd68e97

[68] Ten pat.

organizavimui[69]. Šias išvadas patvirtino ir dabartinio tyrimo metu surengti pokalbiai (interviu). Kalbintų teisėsaugos pareigūnų teigimu, tam tikros rekomendacijose nurodytos priemonės, kurios galėtų būti svarbios apklausiant nukentėjusius asmenis su psichosocialine ir (ar) intelekto negalia, pavyzdžiui, profesionalaus specialisto dalyvavimas apklausose, praktiškai yra neprieinamos.

Pagalbos nukentėjusiems asmenims tarnybos

2021 m. sausio 14 d. buvo priimtas naujas Pagalbos nuo nusikalstamos veikos nukentėjusiems asmenims įstatymas[70], kuriuo pirmą kartą Lietuvoje buvo pradėta kurti nauja bendrųjų pagalbos nukentėjusiems asmenims paslaugų sistema. Pirmosios bendrosios pagalbos nukentėjusiems asmenims paslaugas teikiančios organizacijos buvo akredituotos 2021 m. pabaigoje ir 2021 m. gruodį veikė 25 tarnybos[71]. Tai organizacijos, kurios anksčiau teikė (ir tebeteikia) ir specializuotą pagalbą nuo nusikaltimų nukentėjusiems asmenims. Vadovaujantis Akredituotos pagalbos nuo nusikalstamos veikos nukentėjusiems asmenims teikimo tvarkos aprašu[72], pagalbos tarnybos pradeda organizuoti akredituotos pagalbos teikimą ir ją teikti, kai į pagalbos tarnybas kreipiasi pats nukentėjęs asmuo, pirmojo kontakto institucija arba, esant nukentėjusio asmens prašymui, kiti asmenys. Pagalbos organizavimo ir teikimo sistemą sudaro pirmasis pokalbis su nukentėjusiu asmeniu, kurio metu išsiaiškinami individualūs nukentėjusio asmens poreikiai ir poreikiai, atsiradę dėl nusikalstamos veikos. Įvertinus individualius poreikius sudaromas pagalbos priemonių planas, pagal kurį toliau teikiama akredituota pagalba. Pagalbos priemonių plane nurodomos pagalbos priemonės, kurios bus reikalingos nukentėjusiam asmeniui, pagalbos teikėjas, pagalbos teikimo vieta, pagalbos teikimo būdai, priemonės akredituotai pagalbai teikti (atsižvelgiant į individualius nukentėjusio asmens poreikius), pagalbos teikimo trukmė[73].

Kartu reikėtų pažymėti, kad Akredituotos pagalbos nuo nusikalstamos veikos nukentėjusiems asmenims teikimo tvarkos apraše **asmenys su negalia konkrečiai nėra minimi**; reikalavimas atsižvelgti į individualius poreikius teikiant pagalbą apsiriboja tik vertimo žodžiu, vertimo raštu arba gestų kalbos vertimo užtikrinimu[74].

Iki 2021 m. pabaigos Lietuvoje nebuvo bendros pagalbos nuo nusikalstamos veikos nukentėjusiems asmenims paslaugų sistemos. Buvo teikiama tik specializuota parama tam tikrų kategorijų nusikaltimų aukoms (t. y. smurto artimoje aplinkoje aukoms, prekybos žmonėmis ir seksualinio išnaudojimo aukoms, vaikams).

Labiausiai išplėtotas specializuotų pagalbos tarnybų tinklas yra orientuotas į **smurto artimoje aplinkoje aukas**. Pagal Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymą, kiekviena smurto artimoje

---

[69] Bitiukova N., Normantaitė, K. VOCIARE Nacionalinis pranešimas. Lietuva (National Report. Lithuania), 2019, p. 63-64, https://victim-support.eu/wp-content/files_mf/1564677061VOCIARE_National_Report_Lithuania_interactive.pdf

[70] Pagalbos nuo nusikalstamos veikos nukentėjusiems asmenims įstatymas, https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/599af1605b2b11eb9dc7b575f08e8bea

[71] https://socmin.lrv.lt/lt/veiklos-sritys/socialine-integracija/pagalba-nuo-nusikalstamos-veikos-nukentejusiems-asmenims/2021-m-pagalbos-tarnybos

[72] Socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymas „Dėl Akredituotos pagalbos nuo nusikalstamos veikos nukentėjusiems asmenims teikimo tvarkos aprašo patvirtinimo", TAR, 2021-07-19, Nr. 16130.

[73] Socialinės apsaugos ir darbo ministerija. Pagalba nuo nusikalstamos veikos nukentėjusiems asmenims, https://socmin.lrv.lt/lt/veiklos-sritys/socialine-integracija/pagalba-nuo-nusikalstamos-veikos-nukentejusiems-asmenims

[74] Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymas „Dėl Akredituotos pagalbos nuo nusikalstamos veikos nukentėjusiems asmenims teikimo tvarkos aprašo patvirtinimo", TAR, 2021-07-19, Nr. 16130, https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/c1bafb50e87011eb9f09e7df20500045

aplinkoje auka turi teisę į nemokamą specializuotą kompleksinę pagalbą[75]. Šiuo metu specializuotą pagalbą teikia 16 specializuotų kompleksinės pagalbos centrų (SKPC), apimančių visas 60 Lietuvos savivaldybių. Specializuotus kompleksinius pagalbos centrus vienija Lietuvos moterų teisių įtvirtinimo asociacija. Specializuotos pagalbos teikimą finansuoja Vyriausybė konkurso būdu (dvejiems metams), papildomų lėšų gaunama įgyvendinant ES ar kitų donorų remiamus projektus.

Pagal Specializuotos kompleksinės pagalbos centrų veiklos aprašą, patvirtintą Socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymu, konsultantai turi teikti platų paslaugų spektrą: teikti informaciją, psichologinę ir (ar) teisinę pagalbą; kartu su smurtą artimoje aplinkoje patyrusiu asmeniu parengti veiksmų ir pagalbos priemonių planą; bendradarbiauti su vaiko teisių apsaugos tarnybomis, savivaldybių įstaigomis, seniūnijomis ar nevyriausybinėmis organizacijomis, teikiančiomis pagalbą smurtą patyrusiems asmenims, įstaigomis ir (ar) organizacijomis, teikiančiomis nakvynės, apgyvendinimo ar kitas būtinas paslaugas, su policija, sveikatos priežiūros įstaigomis, teisinę pagalbą teikiančiomis įstaigomis ir kt.; prireikus ir esant galimybei lydėti smurtą artimoje aplinkoje patyrusį asmenį į policijos komisariatą, teismą, kitas institucijas ir (ar) organizacijas, kurios gali padėti spręsti dėl smurto artimoje aplinkoje iškilusias problemas[76]. Vis dėlto, finansavimo ir žmogiškųjų resursų stoka neretai lemia, kad SKPC viena pagrindinių veiklų yra smurtą patyrusių asmenų konsultavimas telefonu[77].

Jei nukentėjusiam asmeniui reikalinga psichologinė ir (arba) teisinė pagalba, o specializuotos kompleksinės pagalbos centre nėra jame dirbančio psichologo ir (arba) teisininko, SKPC turėtų tarpininkauti, kad smurtą artimoje aplinkoje patyrusiam asmeniui būtų suteikta reikiama pagalba kitoje valstybės ir savivaldybės institucijoje, įstaigoje ar nevyriausybinėje organizacijoje[78]. Tiesa, tam tikras paslaugas teikia skirtingos institucijos, įskaitant savivaldybes, socialinių paslaugų įstaigas, NVO, sveikatos priežiūros įstaigas ir Vaiko teisių apsaugos agentūrą. Tačiau tyrimai rodo, kad įvairių institucijų ir paslaugų teikėjų tarpsektorinio ir tarpinstitucinio bendradarbiavimo stoka yra sisteminė problema[79].

Deja, nukentėjusiems asmenims su negalia teikiama parama yra labai ribota. LR Seimo kontrolierių įstaigos parengta ataskaita (2020 m.) rodo, kad smurtą artimoje aplinkoje patyrę žmonės su negalia yra labiau izoliuoti tiek informacijos prieinamumo, tiek galimybės kreiptis į pagalbą teikiančias organizacijas aspektais. Dažnai jie negauna jokios pagalbos, nes norint gauti tokią pagalbą, dažnai reikia savarankiškai kreiptis į atitinkamus paslaugų teikėjus, tačiau žmonėms su negalia ypač trūksta informacijos dėl to, kur jie galėtų kreiptis ir kokią pagalbą gauti dėl patiriamo smurto. Be to, ne visos organizacijos ir institucijos, teikiančios pagalbą, yra prieinamos žmonėms su negalia; teikiama pagalba taip pat nėra pritaikyta prie galimų individualių žmonių su negalia poreikių, todėl pagalba jiems teikiama bendra tvarka, praktiškai į šiuos poreikius neatsižvelgiant[80]. Prie panašių išvadų prieita ir atlikus kitą mokslinį tyrimą, atskleidžiantį, kad dabartinė teisėsaugos institucijų praktika nėra pakankama siekiant apsaugoti nusikaltimus patyrusius asmenis su negalia; šios nusikaltimų aukos lieka nenustatytos ir todėl jų viktimizacijos latentiškumas yra itin didelis[81].

---

[75] Lietuvos Respublikos apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymas, Valstybės žinios, 2011-06-14, Nr. 72-3475 (su vėlesniais pakeitimais ir papildymais), https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.400334/asr

[76] Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymas „Dėl Specializuotos pagalbos centrų veiklos aprašo patvirtinimo", Valstybės žinios, 2012-05-10, Nr. 54-2676, https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.424133/asr

[77] Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių įstaiga. Ataskaita dėl pagalbos smurtą artimoje aplinkoje patyrusiems asmenims užtikrinimo srityje kylančių esminių žmogaus teisių problemų, 2020, p. 26, https://www.lrski.lt/ataskaitos-del-esminiu-zmogaus-teisiu-problemu/

[78] Ten pat.

[79] Ten pat, p. 8, 16.

[80] Ten pat, p. 26.

[81] Uscila R. Smurtas artimoje aplinkoje: negalią turinčių nukentėjusiųjų situacijos įvertinimas, Pedagogika, 2020, Vol. 138, No. 2, p. 175–

Specializuotą pagalbą **prekybos žmonėmis aukoms** teikia šešios organizacijos. Jas vienija Nacionalinė asociacija prieš prekybą žmonėmis. Finansavimas šiai veiklai skiriamas kas dveji metai skelbiamo konkurso būdu. 2021 m. Nacionalinei asociacijai prieš prekybą žmonėmis buvo skirta 300 000 eurų[82].

Paramą **smurtą patyrusiems vaikams** teikia apie 10 organizacijų (šis skaičius kasmet šiek tiek skiriasi) ir vaiko teisių apsaugos tarnybos. Tačiau nevyriausybinėms organizacijoms kasmetinių konkursų metu skiriamas valstybės finansavimas kompleksinei specializuotai pagalbai teikti, yra nereikšmingas. Pavyzdžiui, 2021 m. metinės sumos, skirtos 11 organizacijų, svyravo nuo 12 637 EUR iki 20 000 EUR ir iš viso sudarė 200 000 EUR[83]. Vaikų, nukentėjusių nuo nusikalstamų veikų, interesus daugiausiai gina vaiko teisių apsaugos tarnybos.

Tinkamas sąlygų pritaikymas

Bendrosios nuostatos dėl tinkamo sąlygų pritaikymo įtvirtintos Asmenų su negalia socialinės integracijos įstatyme. Remiantis šiuo įstatymu, „reikalavimai dėl neįgaliesiems fiziškai tinkamos aplinkos visose gyvenimo srityse įgyvendinami atliekant teritorijų planavimą ir statinių projektavimą bei viešosios paskirties pastatų, būsto ir jo aplinkos, viešojo transporto objektų, skirtų keleiviams aptarnauti, ir jų infrastruktūros, informacinės aplinkos pritaikymą žmonių su negalia specialiesiems poreikiams“[84]. objektų pritaikymą asmenų su negalia „specialiesiems poreikiams“ atsakingos savivaldybių institucijos, šių objektų savininkai ir naudotojai[85].

Kalbant apie užimtumo sritį, tiek Lygių galimybių įstatyme, tiek Darbo kodekse vartojamas ne „tinkamo sąlygų pritaikymo“, o „patalpų pritaikymo“ terminas[86]. Pastarojo termino reikšmė daug siauresnė, juo neatsižvelgiama į individualius asmenų su kitokiomis negaliomis, išskyrus fizinę negalią, poreikius[87]. Buvo teikiamos šių įstatymų pataisos, siekiant įtvirtinti artimesnius „tinkamam sąlygų pritaikymui“ terminus, tačiau LR Seimas jų nepriėmė.

Nei Lygių galimybių įstatyme, nei kituose įstatymuose nėra nustatyta, kad atsisakymas tinkamai pritaikyti sąlygas prilygsta tiesioginei diskriminacijai negalios pagrindu. Tačiau Lietuvos teismai keliose bylose užimtumo klausimais pasirėmė JT žmonių su negalia teisių konvencijos nuostatomis, kad sąlygų nepritaikymas laikomas diskriminacija. Tokia pati pozicija atsispindi ir Lygių galimybių kontrolieriaus tarnybos sprendimuose[88].

Išskyrus užimtumo sritį, Lygių galimybių įstatyme nėra įtvirtinta tiesioginė pareiga užtikrinti tinkamą sąlygų pritaikymą ar bent jau „patalpų pritaikymą“. Kita vertus, ši pareiga gali būti laikoma

192, https://www.vdu.lt/cris/bitstream/20.500.12259/109779/1/ISSN2029-0551_2020_T_138_N_2.PG_175-192.pdf

[82] Socialinės apsaugos ir darbo ministerija. Projektų, skirtų socialinei pagalbai asmenims, nukentėjusiems ir galėjusiems nukentėti nuo prekybos žmonėmis, teikti, projektų atrankos 2020 m. konkurso rezultatai, https://socmin.lrv.lt/lt/skelbimai/projektu-skirtu-socialinei-pagalbai-asmenims-nukentejusiems-ir-galejusiems-nukenteti-nuo-prekybos-zmonemis-teikti-projektu-atrankos-2020-m-konkurso-rezultatai

[83] Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos kanclerio potvarkis „Potvarkis dėl kompleksinių paslaugų teikimo vaikams, nukentėjusiems nuo smurto, ar netiesioginio smurto artimoje aplinkoje aukoms (liudytojams) ir jų šeimų nariams projektų finansavimo 2021 metais“, https://socmin.lrv.lt/uploads/socmin/documents/files/kompleksines_potvarkis2021.pdf

[84] Neįgaliųjų socialinės integracijos įstatymas, 11 str. 1 d.

[85] Neįgaliųjų socialinės integracijos įstatymas, 11 str. 3 d.

[86] Lygių galimybių įstatymas, 7 str. 9 d.; Lietuvos Respublikos darbo kodeksas, TAR, 2016-09-19, Nr. 23709, 26 str. 2 d. 6 p., https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/10c6bfd07bd511e6a0f68fd135e6f40c/asr

[87] Juodkaitė D., Sabatauskaitė B., Pakšytė A. Galimos diskriminacijos dėl sąlygų nepritaikymo analizė, p. 22.

[88] Ten pat, p. 12.

numanoma ir kildinama iš nuostatos, nustatančios prekių ir paslaugų prieinamumo be diskriminacijos, įskaitant dėl negalios, principą. Ši nuostata, kuria siekiama apsaugoti vartotojų (įskaitant viešųjų paslaugų vartotojų) teises, nustato pardavėjų, gamintojų ar paslaugų teikėjų pareigą užtikrinti vienodas galimybes gauti tokius pačius gaminius, prekes ir paslaugas, įskaitant aprūpinimą būstu, ir taikyti vienodas apmokėjimo sąlygas ir garantijas už tokius pačius ir vienodos vertės gaminius, prekes ir paslaugas. Vienodos galimybės gauti tokius pačius gaminius, prekes ir paslaugas turi būti užtikrintos nepriklausomai nuo lyties, rasės, tautybės, pilietybės, kalbos, kilmės, socialinės padėties, tikėjimo, įsitikinimų ar pažiūrų, amžiaus, lytinės orientacijos, negalios, etninės priklausomybės, ar religijos[89].

Neįgaliųjų socialinės integracijos įstatyme įtvirtinti žmonių su negalia socialinės integracijos principai, be kitų, apima lygių galimybių, diskriminavimo prevencijos, savarankiškumo ir pasirinkimo laisvės užtikrinimo, prieinamumo principus. Tačiau šiame įstatyme nėra įtvirtinto jokio minėtų principų įgyvendinimo kontrolės mechanizmo ir (ar), neskaitant lakoniškų apibūdinimų, nėra detalizuota, ką šie principai apima ir kaip juos reikėtų įgyvendinti praktikoje[90].

Dabartinis poįstatyminis reguliavimas daugiausiai siaurai sutelktas į pastatų ir būsto pritaikymą, nors tinkamas sąlygų pritaikymas ypač svarbus kreipiantis į teismą ir vykdant teismo procese. Pastatų pritaikymas pagal žmonių su negalia poreikius yra vienas iš Vyriausybės programos elementų[91]. Nepaisant to, daugelis policijos įstaigų ir teismų yra nepritaikyti ir neprieinami žmonėms su negalia. Nors kol kas teisminės praktikos šioje srityje nėra, reikėtų paminėti 2019 m. gruodžio 3 d. Lygių galimybių kontrolierės sprendimą. Kontrolierė nustatė, kad Kauno apygardos teismo raštinė buvo pasiekiama tik laiptais ir ant jų įrengta rampa, neatitinkančia techninio reglamento reikalavimų – ji buvo per stati. Nustatyta, kad tokia situacija pažeidžia paslaugų teikėjų pareigą užtikrinti vienodas galimybes naudotis paslaugomis[92].

Paminėtina, kad „tinkamas sąlygų pritaikymas“ Lietuvos teisės aktuose yra šiek tiek painiojamas su „prieinamumu“. Juose numatytos prieinamumo priemonės (pavyzdžiui, pastatų modifikavimas), tačiau neįtvirtinta teisė į tinkamą sąlygų pritaikymą (t. y. individualias priemones, kurios yra lanksčios ir reaguoja į konkrečius, specifinius, išskirtinius kiekvieno asmens, įskaitant nukentėjusio nuo nusikalstamos veikos, poreikius) arba procesinių sąlygų pritaikymą (ikiteisminio tyrimo ir teismo proceso taisykles, kuriomis turėtų būti užtikrintas veiksmingas bendravimas, pavyzdžiui, „geriausi įrodymai“).

Negalios pagrindu įvykdyti neapykantos nusikaltimai

Baudžiamasis kodeksas numato, kad tais atvejais, kai nusikalstama veika buvo padaryta „siekiant išreikšti neapykantą žmonių grupės ar tos grupės nario atžvilgiu dėl jų amžiaus, lyties, seksualinės orientacijos, negalios, rasės, etninės priklausomybės, kalbos, kilmės, socialinės padėties, religijos,

---

[89] Lygių galimybių įstatymas, 8 str. 1 d. 1 p.; Juodkaitė D., Sabatauskaitė B., Pakšytė A. Galimos diskriminacijos dėl sąlygų nepritaikymo analizė, p. 17–18.

[90] Juodkaitė D., Sabatauskaitė B., Pakšytė A. Galimos diskriminacijos dėl sąlygų nepritaikymo analizė, p. 18.

[91] Lietuvos Respublikos Seimo nutarimas „Dėl Aštuonioliktosios Lietuvos Respublikos Vyriausybės programos“, TAR, 2020-12-11, Nr. 27121, https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/973c87403bc311eb8c97e01ffe050e1c?jfwid=bj9qoa13e

[92] Lygių galimybių kontrolierės 2019 m. gruodžio 3 d. sprendimas, https://lygybe.lt/data/public/uploads/2019/12/sprendimas-19sn-181sp-117.pdf

įsitikinimų ar nuomonės“, nusikaltimo motyvas laikomas sunkinančia aplinkybe[93] arba nusikalstamą veiką kvalifikuojančiu požymiu[94]. Tačiau šiuo metu negalios pagrindu įvykdyta nusikalstama veika neatsispindi nacionalinėje nusikalstamumo statistikoje, todėl toks motyvas vargu ar kada užregistruojamas arba į jį neatsižvelgiama vykdant ikiteisminius tyrimus[95].

[93] Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas, Valstybės žinios, 2000-10-25, Nr. 89-2741, https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.111555, 60 str. 12 d.

[94] Baudžiamasis kodeksas, 129, 135 ir 138 str.

[95] Juodkaitė, D., Grigaitė, U., Jurevičiūtė, G., Zankovska-Odina, S. ir Sepper, M.L. Neapykantos nusikaltimai Estijoje, Latvijoje ir Lietuvoje: Rekomendacijos suinteresuotiems subjektams (Disability Hate Crime in Estonia, Latvia and Lithuania: Recommendations for Stakeholders) 2020, p. 6, http://hrmi.lt/wp-content/uploads/2020/04/PONGO-recommendations-english.pdf

4. Trumpai apie žmonių su negalia viktimologinę situaciją

Remiantis ikiteisminių tyrimų duomenimis, žmonės su negalia dažniausiai nukenčia nuo smurtinio pobūdžio nusikaltimų – fizinio skausmo sukėlimo ar nežymaus sveikatos sutrikdymo, grasinimo nužudyti ar sunkiai sutrikdyti žmogaus sveikatą, sistemingo terorizavimo. Moterys su negalia dažniau tampa šių nusikaltimų aukomis, palyginti su negalią turinčiais vyrais[96], taip pat moterys su negalia du-tris kartus dažniau tampa smurto artimoje aplinkoje aukomis, nei vyrai su negalia[97]. 2019 m. iš 94 nužudymų aukų 11 buvo asmenys su negalia, t. y. 12 % visų žmogžudysčių aukų. Nusikaltimų nuosavybei srityje vyrai su negalia dažniau nukenčia nei moterys su negalia. Vyrai dažniau tampa vagystės, sukčiavimo, turto sugadinimo ar sunaikinimo aukomis[98].

Remiantis Neįgaliųjų reikalų departamento surinkta informacija, 2019 metais nuo smurto nukentėjo 434 asmenys su negalia, iš jų 226 – asmenys, nukentėję nuo smurto artimoje aplinkoje. Du asmenys su negalia nukentėjo nuo nusikaltimų asmens privataus gyvenimo neliečiamumui[99]. 410 asmenų, nukentėjusių nuo bet kokio išnaudojimo, smurto ar prievartos, gavo socialinę paramą[100].

Remiantis Lietuvos moterų teisių įtvirtinimo asociacijos, t. y. organizacijos, vienijančios visus 16 specializuotų kompleksinių pagalbos centrų, teikiančių paramą nukentėjusiems nuo smurto artimoje aplinkoje, pirmininkės informacija, 2020 m. iš 12 000 asmenų, pranešusių apie smurtą, 363 buvo asmenys su negalia[101]. Nėra jokios kitos statistikos konkrečiai apie nukentėjusius asmenis su negalia ar nusikaltimus, įvykdytus prieš žmones su negalia.

Vykdydamas jam patikėtus stebėsenos įgaliojimus, Neįgaliųjų reikalų departamentas renka duomenis pagal skirtingus NTK straipsnius iš įvairių valstybės institucijų. Naujausia ataskaita pagrįsta 2019 m. duomenimis[102]. Duomenis, susijusius su ikiteisminių tyrimų vykdymu, administruoja Informatikos ir ryšių departamentas prie Vidaus reikalų ministerijos. Vis dėlto duomenys apie nukentėjusius asmenis su negalia nėra vieši ir tik nuo minėtos institucijos nuožiūros priklauso, ar konkretūs duomenys bus atskleidžiami gavus teise gauti informaciją pagrįstus prašymus.

Šiaip ar taip, oficialūs duomenys apie nukentėjusius asmenis su negalia neparodo viso vaizdo. Šiuo požiūriu ypač daug informacijos atskleidžia R. Uscilos (2020 m.) atlikto tyrimo išvados[103]. Nors tyrimo metu buvo vertinama nuo smurto artimoje aplinkoje nukentėjusių asmenų su negalia situacija, pagrindinės tyrimo išvados aktualios ir platesniam situacijos vertinimui.

Kaip nurodė R. Uscila (2020), šiuo metu nėra reprezentatyvių viktimologinių duomenų, kurie leistų visiškai atskleisti smurto prieš negalią turinčius asmenis artimoje aplinkoje viktimizacijos būklės ir

[96] Uscila R. Smurtas artimoje aplinkoje: negalią turinčių nukentėjusiųjų situacijos įvertinimas, p. 182–183.

[97] Uscila R. Smurtas artimoje aplinkoje: negalią turinčių nukentėjusiųjų situacijos įvertinimas, p. 184.

[98] Uscila R. Smurtas artimoje aplinkoje: negalią turinčių nukentėjusiųjų situacijos įvertinimas, p. 182–183.

[99] Neįgaliųjų reikalų departamentas. 2019 m. statistiniai indikatoriai pagal Jungtinių Tautų Neįgaliųjų teisių konvencijos straipsnius, http://www.ndt.lt/wp-content/uploads/Kriteriju-lentele-2019m.pdf

[100] Ten pat.

[101] Neįgaliųjų reikalų departamentas. Pagalba nuo smurto artimoje aplinkoje nukentėjusiems asmenims su negalia, 2021-01-15, http://www.ndt.lt/pagalba-nuo-smurto-artimoje-aplinkoje-nukentejusiems-asmenims-su-negalia/

[102] Neįgaliųjų reikalų departamentas. 2019 m. statistiniai indikatoriai pagal Jungtinių Tautų Neįgaliųjų teisių konvencijos straipsnius, http://www.ndt.lt/wp-content/uploads/Kriteriju-lentele-2019m.pdf

[103] Uscila R. Smurtas artimoje aplinkoje: negalią turinčių nukentėjusiųjų situacijos įvertinimas, p. 175–192.

lygio situaciją, t. y. kiek yra nukentėjusiųjų su negalia, koks jų paplitimas, kiek jų viktimizacija yra intensyvi, kokios negalią turinčių aukų viktimologinės charakteristikos[104]. Viena iš svarbiausių viktimologinių tyrimų naudų – tai, kad tik turint patikimus ir realią viktimologinę situaciją reprezentuojančius duomenis įmanoma nuosekliai ir tikslingai tobulinti pagalbos ir paramos nukentėjusiesiems sistemą. Turint kokybiškus viktimologinius duomenis galima tiksliai identifikuoti ir įvertinti nukentėjusiųjų paslaugų poreikį bei prieinamumą, taip pat būtinų paslaugų apimtis ir pritaikymą individualiems poreikiams.

[104] Uscila R Smurtas artimoje aplinkoje: negalią turinčių nukentėjusiųjų situacijos įvertinimas, p. 177.

5. Pagrindinių tyrimo rezultatų santrauka

1 Tyrimo grupė pastebėjo bendrą tendenciją, kad kai kurie pareigūnai, nors daug metų dirbę teisingumo sistemoje, teigia neturintys ką pasakyti ar negalintys prisidėti prie tyrimo, nes jie niekada nebuvo tiesiogiai susidūrę su nusikaltimų aukomis, turinčiomis negalią, tarsi šie asmenys būtų nematomi. Kai kurie prokurorai, daug metų dirbę šioje sistemoje, teigia neturėję tiesioginio ryšio su negalią turinčiais nukentėjusiaisiais, arba nežinoję, kad kuris nors iš žmonių, su kuriais jie bendravo, turėtų negalią.

2 Negalios pagrindu įvykdyti neapykantos nusikaltimai dažniausiai neatpažįstami ir beveik niekada nėra tiriami. Įprastai asmenims, įvykdžiusiems nusikalstamas veikas prieš asmenis su negalia inkriminuojama atsakomybę sunkinanti aplinkybė „veika padaryta asmeniui, kuris dėl ligos, neįgalumo, senatvės ar kitų priežasčių buvo bejėgiškos būklės“. Bejėgiška būklė taip pat yra konkrečių smurtinių nusikaltimų – nužudymo, sunkaus sveikatos sutrikdymo, nesunkaus sveikatos sutrikdymo kvalifikuojantis požymis, reiškiantis, kad buvo įvykdytas sunkesnis nusikaltimas. Galimas papildomas motyvas ar neapykantos nusikaltimo negalios pagrindu galimybė retai svarstoma. Lietuvos nevyriausybinių organizacijų nuomone, „kadangi šiuo metu neapykantos nusikaltimai prieš žmones su negalia beveik neatsispindi nacionalinėje nusikalstamumo statistikoje, galima daryti išvadą, kad neapykantos motyvas nelaikomas vienu iš nusikaltimo sudėties elementų ar į jį neatsižvelgiama vykdant ikiteisminius tyrimus“[105]. Todėl Lietuvos teisės aktuose reikėtų įtvirtinti aiškų neapykantos nusikaltimų apibrėžimą, nurodant, kad „neapykantos nusikaltimai yra nusikaltimai, „motyvuoti šališkumo“, o ne tiesiog įvykdyti „siekiant išreikšti neapykantą“[106].

3 Kaip nurodė kalbinti prokurorai, su nukentėjusiais asmenimis, įskaitant asmenis su negalia, daugiausia bendrauja policijos pareigūnai, ypač ikiteisminio tyrimo tyrėjai, o ne tyrimą kontroliuojantys prokurorai. Pastarieji gali susitikti su nukentėjusiaisiais tik teisme, jei nukentėjusysis pakviečiamas liudyti. Viena prokurorė pažymėjo, kad būtent dėl to ji nesusidūrė su sunkumais bendraudama su nukentėjusiaisiais su negalia:

> *„Daugiausia tai aktualu tyrėjams, nes jie realiai bendrauja, aš tai tik paskaitau, ką jie pabendravo, ir viskas. Nebent nueini į teismą, ir jeigu mums jo reikia, tai tada taip.“*

Remiantis šio tyrimo metu vykdytais interviu, priežastys nekviesti nukentėjusiojo su negalia į teismo posėdį gali būti dvejopos. Pirma, siekiant apsaugoti nukentėjusįjį nuo antrinės viktimizacijos, ypač dėl galimų susitikimų su įtariamuoju ir jo gynėju. Antra, jei laikoma, kad nukentėjusysis dėl savo būklės negalės duoti parodymų teismo posėdžio metu, jis nėra kviečiamas, nes manoma, kad tai nebūtų naudinga procesui ir sudarytų prielaidas suabejoti ir ankstesniais šio asmens parodymais. Taigi praktikoje sprendimai kviesti nukentėjusįjį liudyti, ar nekviesti priimami įvertinus šiuos aspektus.

---

[105] Juodkaitė, D., Grigaitė, U., Jurevičiūtė, G., Zankovska-Odina, S. ir Sepper, M.L. Neapykantos nusikaltimai Estijoje, Latvijoje ir Lietuvoje: Rekomendacijos suinteresuotiems subjektams (Disability Hate Crime in Estonia, Latvia and Lithuania: Recommendations for Stakeholders) 2020, p. 6, http://hrmi.lt/wp-content/uploads/2020/04/PONGO-recommendations-english.pdf

[106] Ten pat.

4 Šalyje nėra specializuotų pagalbos paslaugų, skirtų nukentėjusiems asmenims su negalia. Apskritai, pagalbos nuo nusikalstamų veikų nukentėjusiems asmenims paslaugos pradėtos teikti tik 2021 m. pabaigoje ir dar nėra pakankamai išvystytos, išskyrus specializuotus kompleksinės pagalbos centrus, kuriuose teikiama pagalba asmenims, patyrusiems smurtą artimoje aplinkoje, ir prekybos žmonėmis aukoms.

5 Lietuvos moterų teisių įtvirtinimo asociacija, koordinuojanti specializuotus kompleksinės pagalbos centrus (aukoms, patyrusioms / išgyvenusioms smurtą artimoje aplinkoje), kvietimą dalyvauti šiame tyrime nusiuntė 16 asocijuotų specializuotų kompleksinės pagalbos centrų ir Lietuvos moterų lobistinei organizacijai. Tik vienas specializuotas kompleksinės pagalbos centras iš Alytaus atsakė elektroniniu paštu ir nurodė, kad teikia tam tikrą pagalbą moterims su negalia; tačiau nurodytos paslaugos neturėjo jokio tiesioginio ryšio su teisingumo sistema.

6 Lyginant informaciją, gautą per pokalbius su nukentėjusiais asmenimis, turinčiais negalią (psichosocialinę, intelekto, jutimų, fizinę, autizmą), ir gautą per pokalbius su teisėsaugos pareigūnais (ikiteisminio tyrimo tyrėju, prokurorais), akivaizdu, kad į tuos pačius interviu klausimus pateikiami skirtingi atsakymai. Nuo nusikalstamų veikų nukentėję asmenys su negalia dažnai teigė, kad jiems trūksta prieinamos informacijos ar kad informacija jiems apskritai neteikiama, ir kad jų patirtis, susijusi su bendravimu ir aplinkinių požiūriu į juos (ypač policijos pareigūnų), nėra gera. Tuo tarpu pareigūnai buvo linkę pateikti pozityvesnį vaizdą, apibūdindami situaciją kaip labiau teigiamą. Jie teigė, kad informacija gali būti prieinama ir viskas gali būti sutvarkyta, jei to reikia, ir tada, kai to reikia.

7 Nuo nusikalstamų veikų nukentėję asmenys su negalia akcentavo, kad dažnai trūksta humaniško požiūrio ir pagarbaus policijos pareigūnų bendravimo, taip pat trūksta bendro palaikymo ir rimto požiūrio į juos. Taip pat buvo teigiama, kad trūksta informacijos apie tolesnius veiksmus ir procesus, ko tikėtis ir kada, naujausios informacijos ir supažindinimo su tyrimo rezultatais. Panašios tendencijos buvo nustatytos ir pranešimo apie nusikalstamą veiką, ir ikiteisminio tyrimo etapuose.

8 Nukentėjusieji su negalia nurodė, kad dažnai po kelių mėnesių tylos, negaunant jokios informacijos apie procesą ar jo rezultatus, patiems tekdavo ieškoti ikiteisminio tyrimo tyrėjų, teiraujantis apie proceso eigą. Pastebėtina, kad tokius pačius pastebėjimus dėl nepakankamo informavimo apie proceso eigą ankstesniuose tyrimuose pateikė ir nukentėjusieji be negalios.

9 Pagrindinės policijos (ikiteisminio tyrimo tyrėjų) naudojamos komunikacijos priemonės dažniausiai yra pokalbiai telefonu ir paprastu / registruotu paštu siunčiami popieriniai laiškai. Pastarasis informacijos teikimo būdas yra netinkamas ir nesuprantamas nukentėjusiesiems turintiems, pavyzdžiui, regos ar intelekto negalią.

10 Nei vienoje baudžiamojo proceso stadijoje nėra prieinama ir naudojama lengvai skaitoma ar Brailio raštu parengta informacija.

11 Teoriškai gestų kalbos vertėjai yra prieinami. Vis dėlto, tyrimo metu nepavyko nustatyti faktinės šių paslaugų naudojimo apimties praktikoje. Gestų kalbos vertėjų centras elektroniniu paštu patvirtino, kad kartais jie teikia gestų kalbos vertimo paslaugas policijos įstaigose ir teismuose; tačiau jie nesaugo statistinių duomenų apie konkrečių tipų klientus (t. y. įtariamuosius, kaltinamuosius ar nukentėjusiuosius).

12 Kaip nurodė kalbinti teisėsaugos pareigūnai, nuo nusikalstamų veikų nukentėjusių asmenų su psichikos sveikatos sutrikimais, psichosocialine ir (ar) intelekto negalia procesinės teisės ir interesai paprastai realizuojami dalyvaujant jų atstovui pagal įstatymą (šeimos nariui, artimam giminaičiui, globėjui), kuris tiesiogiai bendrauja su konkrečiu asmeniu. Bendravimas su asmenimis su psichosocialine negalia ir informacijos jiems teikimas priklauso nuo konkretaus atvejo – sunkesnės negalios atveju visa komunikacija vyksta per jų atstovą. Visi pranešimai siunčiami tiesiogiai atstovui (ne nukentėjusiajam), tikintis, kad atstovas viską paaiškins atstovaujamajam.

13 Teisėsaugos pareigūnai išreiškė gana skirtingas pozicijas dėl nukentėjusiųjų su psichosocialine ir (arba) intelekto negalia (ypač tų, kuriuos teismas pripažino teisiškai „neveiksniais“) dalyvavimo procese ir jų galimybės duoti parodymus. Lietuvos baudžiamajame procese nukentėjusieji apklausiami pagal tas pačias taisykles, kaip ir liudytojai, o Baudžiamojo proceso kodekse nustatyta, kad „liudytoju negali būti asmuo, kuris pagal sveikatos priežiūros įstaigos pažymą arba teismo psichiatro ar teismo mediko išvadą dėl fizinių ar psichinių trūkumų nesugeba teisingai suvokti reikšmingų bylai aplinkybių ir duoti dėl jų parodymus“[107]. Atitinkamai kai kurie pareigūnai pažymėjo, kad asmenų su psichosocialine ir (arba) intelekto negalia negalima oficialiai apklausti, tačiau nėra draudžiama su jais kalbėtis, o pokalbio metu užsirašytos pastabos gali būti pateiktos teismui. Kiti teigė, kad asmenys su negalia gali būti apklausiami kaip ir kiti asmenys (tik jie neįspėjami dėl baudžiamosios atsakomybės už melagingus parodymus), tačiau jų parodymų patikimumas gali būti menkas. Šiuo požiūriu interviu dalyvavę prokurorai asmenis su psichosocialine ir (ar) intelekto negalia lygino su mažamečiais vaikais. Jie nurodė, kad siekiant nustatyti, ar asmuo geba duoti parodymus, paprastai pasitelkiamas psichologinis vertinimas, tačiau kaltinamieji ir jų gynėjai neretai reikalauja ir psichiatrinės ekspertizės. Vis dėlto, kadangi psichiatrinė ekspertizė yra priverčiamojo pobūdžio procedūra, apimanti priverstinę poros savaičių hospitalizaciją psichikos sveikatos priežiūros įstaigoje, kurioje vykdoma asmens stebėsena, jos taikymą dalis prokurorų vertino itin kritiškai.

14 Jeigu asmuo teisiškai pripažįstamas neveiksniu (ribotai veiksniu), jo dalyvavimas procese yra minimalus, nors asmuo turi nukentėjusiojo statusą. Tokiu atveju procesinius dokumentus pasirašo jo/jos atstovas arba jie nepasirašomi: gali būti nurodyta, kad asmuo negali pasirašyti dėl teisinio „neveiksnumo“.

15 Interviu dalyvavę teisėsaugos pareigūnai atstovus pagal įstatymą ir valstybės garantuojamą teisinę pagalbą teikiančius advokatus laiko pagrindiniais subjektais, užtikrinančiais nukentėjusiųjų su psichosocialine ir (arba) intelekto negalia teises ir interesus (nepriklausomai nuo asmens veiksnumo).

16 Vienas iš kalbintų prokurorų nurodė, kad jei pagal psichiatrijos ekspertizės akto išvadas nukentėjusysis gali duoti parodymus, „nereikalinga jokia kita pagalba, pavyzdžiui, psichologo“.

[107] Baudžiamojo proceso kodeksas, 79 str.

17 Prokurorai neturi konkrečių / specializuotų žinių, kaip bendrauti su asmenimis, turinčiais psichikos sveikatos sutrikimų, psichosocialinę ar intelekto negalią. Teismo psichologai taip pat dažniausiai nėra pakankamai kompetentingi dirbti su asmenimis, turinčiais individualių poreikių; jie dažniausiai įpratę dirbti su vaikais.

18 Jei būtina, policijoje dirbantys psichologai kolegiškumo pagrindais gali suteikti pagalbą tyrėjams bendraujant su psichosocialinę ar intelekto negalią turinčiu nukentėjusiuoju, tačiau to daryti neprivalo, nes jų funkcija yra teikti psichologinę pagalbą policijos pareigūnams.

19 Ikiteisminio tyrimo stadijoje į nukentėjusiųjų su psichosocialine ir (ar) intelekto negalia apklausas psichologai paprastai nėra kviečiami, nes tam neskiriama lėšų ir nėra patvirtintos atitinkamos procedūros. Remiantis Baudžiamojo proceso kodekse įtvirtintu teisiniu reguliavimu, psichologai kviečiami dalyvauti tik nukentėjusių vaikų (taip pat ir vaikų su negalia) apklausose.

20 Teisėsaugos pareigūnams trūksta specialių mokymų, skirtų specializuotiems bendravimo įgūdžiams ir klausimams, susijusiems su geresniu negalios supratimu, ypač remiantis žmogaus teisėmis ir JT žmonių su negalia teisių konvencija grįstu požiūriu.

6. Pirmasis baudžiamojo teisingumo etapas – pranešimas apie nusikalstamą veiką

Bendra informacija

Lietuvoje visi nuo nusikalstamos veikos nukentėję asmenys turi teisę pranešti apie nusikalstamą veiką. Dažniausiai nuo nusikalstamos veikos nukentėję asmenys raginami pranešti apie nusikalstamas veikas skambinant bendrajam pagalbos centrui 112, kreipiantis į policijos įstaigas ar užpildant elektroninę pranešimo formą epolicija.lt.

Pagalbos nuo nusikalstamos veikos nukentėjusiems asmenims įstatyme įtvirtinta bendroji nuostata, taikoma pirmojo kontakto įstaigoms ir pagalbos tarnyboms, nurodanti, kad nukentėjęs asmuo turi teisę „nemokamai gauti informaciją jam suprantama kalba jo ir pagalbą teikiančių subjektų sutarimu pasirinktais būdais ir priemonėmis“[108]. Šiame įstatyme taip pat numatyta, kad nukentėjęs asmuo, atsižvelgiant į individualius jo poreikius, turi teisę pasirinkti asmenį, kuris dalyvautų kreipiantis į pirmojo kontakto instituciją ir padėtų jam suprasti ir (ar) būti suprastam, išskyrus atvejus, kai tai prieštarauja paties nukentėjusio asmens interesams ir (ar) kitaip trukdo teikti pagalbą[109]. Pirmojo kontakto institucijoms priskiriamos institucijos, į kurias pirmiausia kreipiasi nukentėjusieji ar jų įgalioti atstovai – ikiteisminio tyrimo įstaigos, prokuratūra, teismai, skubiosios pagalbos tarnybos, savivaldybių administracijos, socialinių paslaugų įstaigos, visos švietimo ar sveikatos priežiūros įstaigos, Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnyba[110].

Vis dėlto vienas iš kalbintų prokurorų pastebėjo, kad psichosocialinę negalią turintys asmenys gali susidurti su sunkumais pranešdami apie nusikaltimą:

> *„Apskritai tokiems žmonėms be pagalbos labai sunku prasibrauti iki teisingumo, nes persipina išgalvoti ir realūs dalykai, ir jeigu policijai pradeda pasakoti apie žalius blyksnius, žalius žmogeliukus, tai irgi problema – kuo gali tikėti?“*

Kita vertus, kalbinta ikiteisminio tyrimo tyrėja tikino, kad visi skundai turi būti registruojami ir atliekamas bent šioks toks informacijos patikrinimas:

> *„Bet kokiu atveju jisai rašo pareiškimą, jį registruoja tą pareiškimą, ir po to priimi sprendimą atsisakyti pradėti ikiteisminį tyrimą. Bet nu vis tiek reikia gauti dokumentus, kad žmogus turi negalią, kad žmogui taip atrodo, galų gale jeigu jisai ten pasakoja ne apie save, o kažką kitą, tai dar tą kitą žmogų kažkaip bandai apklausti, tuomet jau gauni atsakymus apie jo fantazijos rezultatus. Mes vis tiek negalim nepriimti pareiškimo iš žmogaus, nors matai kartais, kad jisai tikrai neatitinka jokiai nusikalstamai veikai, gražiai pasakius. Tai yra darbas papildomas, kurį turi kažkas atlikti. Priimi sprendimą medžiagoj toj, kad tai akivaizdžiai neatitinka jokių nei nusikalstamos veikos požymių, nei iš esmės sveikos logikos požymių, bet turi pasiremti įstatymu. Bet dažniausia, jeigu toks žmogus gali pats savimi pasirūpinti, jis neturi kažkokio globėjo, tai jis gauna tą raštą ir paskui jis rašo [skundus], juk tai yra jo teisė.“*

---

[108] Pagalbos nuo nusikalstamos veikos nukentėjusiems asmenims įstatymas, 4 str. 1 d. 2 p.

[109] Pagalbos nuo nusikalstamos veikos nukentėjusiems asmenims įstatymas, 4 str. 1 d. 3 p.

[110] Pagalbos nuo nusikalstamos veikos nukentėjusiems asmenims įstatymas, 2 str. 6 d.

Kiekvienas asmuo, žinantis apie galimai įvykdytą nusikaltimą, raginamas apie tai pranešti policijai. Vis dėlto tokie asmenys ar organizacijos neturės oficialaus nukentėjusio asmens atstovo statuso, o jų skundas nebus pakankamas pagrindas iškelti baudžiamąją bylą dėl tam tikrų nusikaltimų (pavyzdžiui, fizinio skausmo sukėlimo arba grasinimo nužudyti smurto ne artimoje aplinkoje atvejais), kuriems būtinas nukentėjusiojo, jo oficialaus atstovo skundas ar prokuroro reikalavimas.

Svarbu pabrėžti, kad pirmiau pateikti pavyzdžiai gali būti klasifikuojami kaip stereotipai, išankstiniai nusistatymai ir išankstinis taisyklių taikymas, kai nesuprantama taisyklių esmė ir prasmė, bet kliaujamasi išankstine samprata apie nusikalstamą veiką patyrusius asmenis, remiantis jų medicinine diagnoze, nepakankamai stengiamasi veiksmingai bendrauti, neturima galimybės susisiekti su komunikacijos specialistais ir nesikreipiama į asmenis, kuriais nukentėjęs asmuo pasitiki ir kurie gali suteikti pagalbą bendraujant.

Informacijos teikimas

Pagal Pagalbos nuo nusikalstamos veikos nukentėjusiems asmenims įstatymą, visos pirmojo kontakto institucijos (įskaitant policiją) privalo teikti nukentėjusiems asmenims informaciją apie:

1 pagalbą, kuri nukentėjusiam asmeniui gali būti suteikta, ir pagalbos tarnybų kontaktinius duomenis (pateikiamas pagalbos tarnybų sąrašas, kuriame nurodyti jų pavadinimai, veiklos vykdymo teritorijų adresai, telefono ryšio numeriai, elektroninio pašto adresai), įskaitant informaciją apie galimybę gauti sveikatos priežiūros paslaugas, reikiamo specialisto pagalbą ir galimą laikiną apgyvendinimą;
2 procedūras, susijusias su skundo, pareiškimo ar pranešimo dėl nusikalstamos veikos pateikimu, ir teisinę nukentėjusio asmens padėtį tokiose procedūrose;
3 tai, kokiais būdais ir sąlygomis nukentėjęs asmuo gali gauti specialias apsaugos priemones;
4 tai, kokiais būdais ir sąlygomis nukentėjęs asmuo gali kreiptis dėl teisinės pagalbos ir konsultacijų;
5 tai, kokiais būdais ir sąlygomis nukentėjusiam asmeniui gali būti atlyginta nusikalstama veika padaryta žala;
6 galimybes nukentėjusiam asmeniui gauti vertimo žodžiu ir raštu paslaugas;
7 visas procedūras, tvarką ar specialias apsaugos priemones, kuriomis nukentėjęs asmuo gali pasinaudoti Lietuvos Respublikoje, kad apgintų savo interesus, jei jis gyvena ne toje Europos Sąjungos valstybėje narėje, kurioje padaryta nusikalstama veika, ir dėl pagalbos pirmą kartą kreipėsi į Lietuvos Respublikos pirmojo kontakto instituciją ar kitą valstybės instituciją;
8 skundų dėl baudžiamojo proceso subjektų veiksmų ar sprendimų, kuriais gali būti pažeistos nukentėjusio asmens teisės, padavimo baudžiamojo proceso metu tvarką;
9 ikiteisminio tyrimo įstaigą, prokuratūrą ar teismą (nurodomas juridinio asmens pavadinimas, veiklos vykdymo teritorijos adresas, telefono ryšio numeris, elektroninio pašto adresas), į kuriuos gali kreiptis nukentėjęs asmuo dėl nusikalstamos veikos ir (ar) kitų su baudžiamuoju procesu susijusių klausimų;
10 atkuriamojo teisingumo paslaugas (nurodoma atkuriamojo teisingumo paslaugas teikiančio juridinio asmens pavadinimas arba fizinio asmens vardas ir pavardė, veiklos vykdymo teritorijos adresas, telefono ryšio numeris, elektroninio pašto adresas);
11 tai, kokiais būdais ir sąlygomis nukentėjusiam asmeniui gali būti kompensuotos išlaidos, patirtos dėl jo dalyvavimo baudžiamajame procese[111].

[111] Pagalbos nuo nusikalstamos veikos nukentėjusiems asmenims įstatymas, 9 str. 1 d.

Šiame sąraše atkartojama visa informacija, kuri turi būti suteikta pagal Nusikalstamos veikos aukų teisių direktyvos 4 straipsnį. Vis dėlto, rengiant šią ataskaitą dar vis nebuvo aišku, kokia forma paskirtieji pirmųjų kontaktinių institucijų atstovai pateiks informaciją, t. y., ar bus parengta dalomoji medžiaga, ar informacija bus teikiama žodžiu (pavyzdžiui, telefonu) ar raštu (pavyzdžiui, el. paštu).

Nors Pagalbos nuo nusikalstamos veikos nukentėjusiems asmenims įstatyme įtvirtinta nukentėjusių asmenų teisė nemokamai gauti informaciją jiems suprantama kalba, nukentėjusiam ir jį lydinčiam asmeniui priimtinais būdais ir priemonėmis, šiuo metu nėra jokių oficialių ar kitų gairių, kaip „paprastai ir suprantamai“ suteikti informaciją asmenims, pranešusiems apie nusikaltimą.

Bendravimas su nukentėjusiais asmenimis su negalia

Atsižvelgiant į individualius nukentėjusių asmenų poreikius, į naująjį Pagalbos nuo nusikalstamos veikos nukentėjusiems asmenims įstatymą buvo įtrauktos tam tikros nuostatos, turinčios reikšmės užtikrinant bendravimą su nukentėjusiais asmenimis. Konkrečiai šiame įstatyme įtvirtinta nukentėjusių asmenų teisė pasirinkti asmenį, kuris lydėtų juos kreipiantis į pirmojo kontakto instituciją ir padėtų jiems suprasti ir (ar) būti suprastiems, nebent tai prieštarautų aukos interesams ar kitaip trukdytų teikti reikalingą pagalbą[112].

Kai kurie teisėsaugos pareigūnams skirti praktiniai patarimai, kaip bendrauti su nukentėjusiaisiais, buvo parengti NVO Žmogaus teisių stebėjimo instituto iniciatyva. Devynių ekspertų komanda parengė praktinį vadovą teisėsaugos pareigūnams „Pareigūno bendravimas su nukentėjusiaisiais“. Šio vadovo tikslas – suteikti teisėsaugos pareigūnams žinių ir įgūdžių, kaip pagarbiai, jautriai ir profesionaliai bendrauti su nukentėjusiaisiais, jų jokiais būdais nediskriminuojant. Ypatingas dėmesys skiriamas bendravimui su itin pažeidžiamais nukentėjusiaisiais – nepilnamečiais, asmenimis, turinčiais psichosocialinę negalią ar intelekto sutrikimų, taip pat asmenimis, nukentėjusiais nuo seksualinių nusikaltimų, prekybos žmonėmis, smurto artimoje aplinkoje ar neapykantos nusikaltimų[113].

Atvejo pavyzdys

Neregys žmogus Vilniuje važiavo taksi ir išlipdamas pastebėjo, kad nebeturi mobiliojo telefono. Taksi vairuotoja pasakė, kad jis tikriausiai įkrito tarp sėdynių ir dabar būtų per sunku bandyti jį pasiekti, ir kad ji grąžins jam telefoną po to, kai išmontuos automobilio sėdynes ir jį ištrauks. Tačiau ji taip ir nepasirodė ir telefono negrąžino. Pasak nukentėjusio asmens, jokių veiksmų dėl vagystės nebuvo imtasi: nukentėjusysis įteikė pareiškimą ir, nors taksi įmonė turėjo visą informaciją apie vairuotoją, reikalai nelabai pasistūmėjo. Nors ikiteisminis tyrimas buvo pradėtas, tačiau nukentėjęs asmuo apie tai sužinojo tik po mėnesio ar dviejų, kai nusprendė papasakoti apie situaciją žiniasklaidai. Asmuo niekada nebuvo tiesiogiai informuotas, ar ikiteisminis tyrimas iš viso buvo pradėtas, ir galiausiai daugiau informacijos jis sužinojo per žiniasklaidą. Vėliau tyrimas buvo nutrauktas nesurinkus pakankamai duomenų, pagrindžiančių įtariamojo kaltę dėl nusikalstamos veikos padarymo. Informacija apie tai nukentėjusiam neregiui asmeniui buvo išsiųsta registruotu laišku.

--- --- ---

[112] Pagalbos nuo nusikalstamos veikos nukentėjusiems asmenims įstatymas, 4 str. 1 d. 3 p.

[113] Leonaitė E. (red). Pareigūno bendravimas su nukentėjusiaisiais. Praktinis vadovas. Žmogaus teisių stebėjimo institutas, 2018, https://hrmi.lt/wp-content/uploads/2018/01/Praktinis-vadovas-2018.pdf

Asmuo pareiškė, kad mobilusis telefonas jam, neregiui, nėra tik telefonas – tai visas jo gyvenimas ir pagrindinė (o dažnai vienintelė) priemonė, padedanti bendrauti, rasti kelią, orientuotis aplinkoje, tvarkyti ir leisti savo pinigus: „Aš kaip neregys, praradęs telefoną, galima sakyti, prarandu viską. Prarandu ir piniginę, ir navigaciją, tai reiškia ir orientavimosi priemonę, ir susisiekimo, kaip ryšio priemonę, aš prarandu viską... Visa informacija yra telefone. Visas informacinis pasaulis." Jo nuomone, policija visiškai ignoravo šį faktą ir nežiūrėjo į jį rimtai.

Be to, gavusi pranešimą policija net neatvyko į įvykio vietą ir pasiūlė asmeniui (kuris tuo metu neturėjo su savimi asmens tapatybės dokumento, buvo atsidūręs svetimame mieste, ką tik praradęs navigacijos priemonę) atvykti pas juos, t. y. į artimiausią policijos įstaigą: „Tai tuo tarpu, kad bent jau pareigūnai atvažiuotų į įvykio vietą, man pareiškė, kad aš pats pas juos nuvykčiau į artimiausią komisariatą."

Viso proceso metu bendravimas vyko daugiausia telefonu, internetu, o tiesioginio pokalbio metu – policijos įstaigoje. Prieš apklausą policijos įstaigoje ikiteisminio tyrimo tyrėjas paskambino Lietuvos aklųjų ir silpnaregių sąjungai ir paklausė, ar jie gali teisėtai atlikti apklausą nedalyvaujant Lietuvos aklųjų ir silpnaregių sąjungos atstovui. Nusikaltimo aukai buvo akivaizdu, kad jie niekada anksčiau nebuvo apklausę neregančio žmogaus ir nežinojo, kaip elgtis tokioje situacijoje. Galiausiai, jam nebuvo pasiūlyta ar suteikta kokia nors parama ar tinkamai pritaikytos sąlygos: „Pirmiausiai ten paskambino į Lietuvos aklųjų ir silpnaregių sąjungą, paklausė ar gali tyrėjas mane apklausti be aklųjų atstovo, na žodžiu, tyrėjas pirmąkart buvo susidūręs su tuo."

Pasak šio asmens, policija jam visai nepadėjo šioje situacijoje – nesuteikė informacijos ir tinkamai nebendravo. Daugiausiai pagalbos jis sulaukė iš savo draugų, kurie patys anksčiau buvo atsidūrę panašioje situacijoje, nukentėję nuo vagystės. Policija nepateikė informacijos apie tai, ar pradėtas ikiteisminis tyrimas, ir apie tai, kokių veiksmų bus toliau imamasi.

Nukentėjusysis teigė, kad pastebėjo ypatingą policijos pareigūnų nerūpestingumą ir aplaidumą vykdant savo pareigas, jų darbas buvo atliktas labai biurokratiškai, be jokio tikro dėmesio jam ar noro padėti: „Tai, kas liečia teisinę sistemą, iš pareigūnų buvo matomas labai didelis atsainumas, galų gale, kai buvo iškviesta, tai buvo padarytas toks biurokratinis aparatas, paprasta apklausa, bet faktas, kad ten nieks niekuo nesidomėjo, niekam buvo neįdomu."

Jis taip pat prisimena, kad turėjo savo iniciatyva paskambinti policijai, norėdamas išsiaiškinti, ar vyksta ikiteisminis tyrimas ir kas yra tyrėjas: „Dar labai gerai atsimenu, kad aš skambinau į komisariatą, pats turėjau aiškintis kas mano tyrėjas, kol aš išsiaiškinau koks mano tyrėjas, kol aš su juo susisiekiau, tiktai po to mane iškvietė į apklausą."

Apskritai, nukentėjusysis nemanė, kad jam buvo padaryta didelė materialinė žala, tačiau teigė patyręs didelę emocinę žalą: pasigedo humaniško policijos požiūrio, buvo labai nusivylęs tuo, kad nors visi įrodymai buvo prieinami ir lengvai pasiekiami, pasak asmens, nieko nebuvo padaryta ir jo patirtas nusikaltimas policijos pareigūnų visai nedomino. Tai lėmė vadinamąją antrinę viktimizaciją, t. y. papildomas traumuojančias su nusikalstama veika susijusias pasekmes, nulemtas atsainaus pareigūnų elgesio: „Šita visa istorija, mano galva, svarbiausia tuo, kad aš, sakykim, kaip pilietis aš nesijaučiu nukentėjęs materialiai, bet jaučiuosi nukentėjęs emociškai: viskas padėta ant lėkštutės yra, yra įrodymai, kaltininko visi duomenys asmeniniai, kurie yra tikrai, arba jei būtų norėta, būtų pateikiami teisėsaugai. Teisėsauga pažiūrėjo pro pirštus ir jiems turbūt pasirodė mano istorija, neva, visiškai neįdomi."

7. Antrasis baudžiamojo teisingumo etapas – ikiteisminis tyrimas

Bendra informacija

Ikiteisminis tyrimas pradedamas ikiteisminio tyrimo pareigūno (tyrėjo) ar prokuroro sprendimu[114]. Didžiosios dalies nusikaltimų atveju tam, kad būtų iškelta baudžiamoji byla, nukentėjusio asmens ar jo teisėto atstovo skundas nebūtinas. Tačiau yra nusikaltimų kategorija, kai baudžiamasis procesas gali būti pradėtas tik remiantis nukentėjusio asmens skundu, jo teisėto atstovo pareiškimu arba prokuroro reikalavimu. Šie nusikaltimai apima fizinio skausmo sukėlimą ar nežymų sveikatos sutrikdymą, grasinimą nužudyti ar sunkiai sutrikdyti sveikatą, asmens terorizavimą, iššaginimą, vagystę ir pan.[115] Situacijose, kai tokiais nusikaltimais žala padaryta asmeniui, kuris dėl svarbių priežasčių negali apginti savo teisėtų interesų, ir nėra nukentėjusiojo skundo ar jo teisėto atstovo pareiškimo, ikiteisminis tyrimas privalo būti pradėtas prokuroro reikalavimu[116]. Pastaroji nuostata ypač svarbi asmenims su negalia, nes jie gali susidurti su kliūtimis ginant savo teisėtus interesus savo teisėtų interesų. Be to, ikiteisminiam tyrimui dėl artimoje aplinkoje įvykdytų nusikaltimų pradėti nukentėjusiojo skundo, jo teisėto atstovo pareiškimo ar prokuroro reikalavimo nereikia[117].

Būtent ikiteisminio tyrimo metu surenkama didžioji dalis duomenų apie nusikalstamos veikos aplinkybes (įrodymų). Ikiteisminį tyrimą vykdo tyrėjai, dirbantys ikiteisminio tyrimo įstaigose – policijoje, Valstybės sienos apsaugos tarnyboje, Specialiųjų tyrimų tarnyboje, Karo policijoje, Finansinių nusikaltimų tyrimo tarnyboje ir kt. Ikiteisminio tyrimo pareigūnų funkcija yra nustatyti nusikalstamą veiką padariusį asmenį ir ištirti šios veikos aplinkybes[118]. Ši funkcija vykdoma vadovaujant prokurorui, kuris priima sprendimus dėl tyrimo krypties ir apimties, duoda ikiteisminio tyrimo pareigūnui privalomus nurodymus ir pavedimus atlikti tyrimo veiksmus[119]. Ikiteisminį tyrimą atliekantys pareigūnai asmeniškai atsako už tai, kad proceso veiksmai būtų atlikti laiku ir kokybiškai. Net ir nesant prokuroro nurodymo, tyrėjai privalo atlikti visus reikiamus proceso veiksmus ir išnaudoti visas galimybes nustatyti nusikalstamą veiką padariusį asmenį bei atlikti išsamų ikiteisminį tyrimą per trumpiausią laiką.[120]

Ikiteisminio tyrimo metu prokuroras užtikrina ikiteisminio tyrimo teisėtumą ir atlikimą per trumpiausią laiką, proceso dalyvių teises ir galimybę jomis pasinaudoti, parenka efektyvias ir proporcingas procesines prievartos priemones, nustato ir keičia tyrimo kryptis, kad ikiteisminis tyrimas būtų atliktas greitai, racionaliai ir efektyviai[121]. Jie taip pat nagrinėja skundus dėl ikiteisminio tyrimo pareigūnų veiksmų ir sprendimų[122]. Prokuroro procesiniai veiksmai ir sprendimai gali būti apskųsti aukštesniajam prokurorui, o vėliau – ikiteisminio tyrimo teisėjui[123].

---

[114] Baudžiamojo proceso kodeksas, 166 str.

[115] Baudžiamojo proceso kodeksas, 167 str. 1 d.

[116] Baudžiamojo proceso kodeksas, 167 str. 2 d.

[117] Pvz., Baudžiamojo kodekso 140 str. 4 d., 145 str. 3 d., 148 str. 2 d., 1481 str. 2 d.

[118] Baudžiamojo proceso kodeksas, 18 str. 1 d.

[119] Generalinio prokuroro įsakymas „Dėl Rekomendacijų patvirtinimo“, Valstybės žinios, 2004-03-02, Nr. 33-1094 (su vėlesniais pakeitimais ir papildymais), 14, 12.4 punktai, https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.9A5C3D4C8E7E/asr

[120] Ten pat, 14.2 punktas.

[121] Rekomendacijas dėl ikiteisminio tyrimo organizavimo ir vadovavimo jam, 7 punktas, https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.9A5C3D4C8E7E/asr

[122] Baudžiamojo proceso kodeksas, 64 str.

[123] Baudžiamojo proceso kodeksas, 63 str.

Siekiant išvengti labiau pažeidžiamo asmens apklausos per teismo posėdį, prokuroro prašymu nukentėjusįjį ikiteisminio tyrimo metu gali apklausti ikiteisminio tyrimo teisėjas[124]. Ikiteisminio tyrimo teisėjui duoti parodymai turi tokią pat įrodomąją vertę, kaip ir parodymai, duoti teismo posėdžio metu. Baigus ikiteisminį tyrimą, prokuroras surašo kaltinamąjį aktą ir kartu su visa bylos medžiaga perduoda jį teismui[125].

Informacijos teikimas

Kiekvienas asmuo, kurį ikiteisminio tyrimo tyrėjas ar prokuroras oficialiai pripažino nukentėjusiuoju, turi gauti Generalinio prokuroro įsakymu patvirtintą standartizuotą „Nukentėjusiojo teisių išaiškinimo protokolo priedą“[126]. Praktikoje asmeniui šis dokumentas įteikiamas prieš arba po pirmosios apklausos, kartu priimant sprendimą jį pripažinti nukentėjusiuoju. „Nukentėjusiojo teisių išaiškinimo protokolo priedas“ yra penkių puslapių dokumentas; jis yra kritikuojamas kaip parašytas formalizuota teisine kalba, atkartojančia teisės aktų nuostatas ir neatitinkantis „paprastos ir prieinamos kalbos“ reikalavimo. Nėra šio dokumento versijų, kurios būtų pritaikytos galimoms individualioms nukentėjusiųjų su negalia reikmėms. Pavyzdžiui, nukentėjusiojo teisė gauti informaciją apie su juo susijusio baudžiamojo proceso padėtį „Nukentėjusiojo teisių išaiškinimo protokolo priede“ yra paaiškinta taip:

> „Asmuo, kuris kreipėsi į ikiteisminio tyrimo įstaigą ar prokurorą su prašymu pradėti ikiteisminį tyrimą, arba nukentėjusysis turi teisę žodžiu ar raštu kreiptis į ikiteisminio tyrimo įstaigą ar ikiteisminį tyrimą atliekantį, organizuojantį ir jam vadovaujantį prokurorą su prašymu pateikti informaciją apie su juo susijusio baudžiamojo proceso padėtį. Ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras privalo užtikrinti, kad skirtingais baudžiamojo proceso etapais nukentėjusiajam teikiamos informacijos apimtis būtų nustatoma atsižvelgiant į specialius jo poreikius bei asmenines aplinkybes, nustatytas BPK 1861 straipsnio tvarka, taip pat į nusikaltimo rūšį ar pobūdį. Nukentėjusysis taip pat turi teisę atsisakyti gauti informaciją apie su juo susijusio baudžiamojo proceso padėtį, nebent toks atsisakymas pažeistų įtariamojo ar kaltinamojo teises.“

Atrodo, kad šios formuluotės, ypač nuostatos dėl individualizuoto požiūrio ir informacijos teikimo apimties, pirmiausia skirtos teisėsaugos pareigūnams, bet ne nukentėjusiesiems. Kaip viename iš interviu pažymėjo prokuroras:

> *„Reikėtų suprantamesne kalba, nes dabar ir šiaip žmogui be teisinio išsilavinimo sunkiai suprantama ta informacija [teisių išaiškinimo protokolo priedas]. Tačiau tikrai nežinau, kaip galėtų atrodyti ta adaptuota, supaprastinta versija. Tai dabar tiesiog duodam tą informaciją atstovui, kuris paaiškina, išaiškina, kas ten surašyta.”*

---

[124] Baudžiamojo proceso kodeksas, 184 str.

[125] Baudžiamojo proceso kodeksas, 218-220 str.

[126] Generalinio prokuroro įsakymas „Dėl Nukentėjusiojo teisių išaiškinimo protokolo priedo formos patvirtinimo“, TAR, 2020-08-27, Nr. 17941, https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/342454e2e85211ea8d16c98db9b69006

Nors Baudžiamojo proceso kodekse įtvirtinta ikiteisminio tyrimo pareigūnų, prokurorų ir teisėjų pareiga išaiškinti proceso dalyviams (įskaitant nukentėjusiuosius) jų procesines teises ir užtikrinti galimybę jomis pasinaudoti[127], tyrimai rodo, kad paprastai ikiteisminio tyrimo pareigūnai (policija) nesiima jokių papildomų priemonių užtikrinti, jog, pavyzdžiui, asmenys su intelekto ar psichosocialine negalia, kurie nėra teisiškai neveiksnūs, suprastų savo teises. Paprastai jiems tik įteikiami procesiniai dokumentai, kuriuos pareigūnai kartais perskaito garsiai[128]. Tačiau jei asmuo turi atstovą pagal įstatymą (globėją), visa komunikacija vyksta su atstovu.

Perkeliant Nusikaltimų aukų teisių direktyvos 6 straipsnį „Teisė gauti informaciją apie savo bylą“, į Baudžiamojo proceso kodeksą[129] buvo įtraukta nukentėjusiojo teisė gauti informaciją apie su juo susijusio baudžiamojo proceso padėtį. Direktyvoje įtvirtinta teisė gauti informaciją apie savo bylą, be kita ko, apima ir aukų galimybę gauti pranešimą apie įtariamojo, kaltinamojo ar nuteistojo paleidimą į laisvę arba pabėgimą iš įkalinimo įstaigos. Atitinkama nukentėjusiojo teisė įtvirtinta ir Baudžiamojo proceso kodekse. Apie įtariamojo suėmimą prokuroras arba ikiteisminio tyrimo pareigūnas privalo pranešti nukentėjusiajam ir išsiaiškinti, ar nukentėjusysis pageidauja, kad jam būtų pranešta apie būsimą įtariamojo paleidimą į laisvę ar įtariamojo pabėgimą iš laisvės atėmimo vietos. Nukentėjusiajam taip pat pranešama apie teisės aktuose nustatytas apsaugos priemones, kurios gali būti jam taikomos, ir jų skyrimo tvarką. Pranešti apie įtariamojo suėmimą nebūtina, jeigu nukentėjusiojo gyvenamoji vieta nežinoma, taip pat jeigu šis pranešimas galėtų padaryti žalos įtariamajam[130]. Pagal Suėmimo vykdymo įstatymą, nukentėjusiajam tardymo izoliatoriaus administracija apie suimtojo paleidimą į laisvę praneša ne vėliau kaip likus vienai dienai iki suimtojo paleidimo dienos. Jei suimtasis pabėga iš tardymo izoliatoriaus, nukentėjusiajam pranešama iš karto po suimtojo pabėgimo. Abiem atvejais nukentėjusysis taip pat informuojamas apie teisės aktuose nustatytas apsaugos priemones, kurios gali būti jam taikomos[131].

Atvejo pavyzdys

Prieš maždaug dvejus metus į policiją kreipėsi moteris su psichosocialine negalia, pareiškusi, kad yra slapta persekiojama ir nesijaučia saugi. Ji nuvyko į policijos komisariatą pateikti pareiškimo. Kadangi įtariamas asmuo tuo metu gyveno Lietuvoje, ji policijai nurodė jo namų adresą ir duomenis apie darbovietę. Interviu metu moteris negalėjo prisiminti, ar policija jai tada suteikė kokią nors informaciją, ar ją kaip nors nuramino. Išskyrus pradinį kontaktą, tyrėjas daugiau su ja nesusisiekė. Nukentėjusioji per pastaruosius dvejus metus pati nesikreipė į policiją, ji taip ir negavo jokios informacijos, ar įvyko koks nors procesas dėl jos prieš dvejus metus pateikto pranešimo ir pareiškimo.

[127] Baudžiamojo proceso kodeksas, 45 str.

[128] Bitiukova N., Normantaitė, K. VOCIARE Nacionalinis pranešimas. Lietuva (National Report. Lithuania), 2019, p. 15, https://victim-support.eu/wp-content/files_mf/1564677061VOCIARE_National_Report_Lithuania_interactive.pdf

[129] Baudžiamojo proceso kodeksas, 28 str. 2 d.

144 Baudžiamojo proceso kodeksas, 128 str. 4 d.

[131] Lietuvos Respublikos suėmimo vykdymo įstatymas Valstybės žinios, 1996-02-09, Nr. 12-313 (su vėlesniais pakeitimais ir paildymais), 48 str. 7 d, https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.24254/asr

Bendravimas su nukentėjusiaisiais su negalia

Nėra parengta oficialių rekomendacijų ar nurodymų teisėsaugos pareigūnams, kaip jie turi bendrauti su nuo nusikalstamos veikos nukentėjusiais asmenimis su negalia. Vis dėlto, viename iš interviu ikiteisminio tyrimo tyrėja pažymėjo, kad esama tam tikrų vidinių rekomendacijų, susijusių su labiau pažeidžiamais nukentėjusiaisiais, pavyzdžiui, kad policijos pareigūnas, kuriam pavyko užmegzti kontaktą su pažeidžiamu nukentėjusiu asmeniu, turėtų vykdyti ir kitas šio asmens apklausas.

Paklausti apie įgūdžius, reikalingus bendraujant su asmenimis, susiduriančiais su įvairiomis negalios situacijomis, tokiomis kaip psichosocialinė ar (ir) intelekto negalia, teisėsaugos pareigūnai išsakė skirtingas nuomones. Pavyzdžiui, ikiteisminio tyrimo pareigūnė pažymėjo, kad niekada nepatyrė jokių sunkumų bendraudama su asmenimis su psichosocialine ar (ir) intelekto negalia, tačiau vienas iš prokurorų pabrėžė, kad išorinė pagalba, ypač psichiatro, galėtų būti naudinga:

> *„Teismų psichologai ne visai tinka, jie nėra psichiatrai, jie pripratę dirbti su įprastine publika ir, na, ar čia vis tik kaip bebūtų, nors negražu taip sakyti, tai vis tiek pakankamai specifiniai žmonės, ir net tarkim pačiam teko susidurti su tuo, kad klausimą ne iš to galo užduodi ir žmogus jau jis iš karto audringai sureaguoja, užsiblokuoja, prarandi kontaktą ir vėl viskas nuo pradžių, ir vėl turi baisinius ratus sukti, kad vėl prieiti prie jo, apsiklausti ir t.t. Na, tai ir laiko sąnaudos, ir, na, žinių trūkumas, tai vat teko mokytis ant savo guzų, bet gerai būtų, kad specialistas toks apklausoje dalyvautų, ne psichologas, ne kažkoks ten tai vaiko teisių specialistas, o būtent su psichiatrinėm žiniom žmogus, kuris žinotų, kaip su tokia publika bendrauti.“*

Nors, kaip minėta, pagal Baudžiamojo proceso kodekso 79 straipsnį liudytoju negali būti asmuo, kuris pagal sveikatos priežiūros įstaigos pažymą arba teismo psichiatro ar teismo mediko išvadą dėl „fizinių ar psichinių trūkumų” nesugeba teisingai suvokti reikšmingų bylai aplinkybių ir duoti dėl jų parodymų, interviu su ikiteisminio tyrimo pareigūnu ir prokurorais rodo, kad tam tikros informacijos galima gauti ir iš nukentėjusiųjų su gana sunkia negalia. Prokurorai taip pat pabrėžė, kad teismo psichiatrinė ekspertizė nukentėjusiems asmenims netaikoma, nes ji reiškia mažiausiai dviejų savaičių hospitalizavimą, o tai būtų pernelyg nukentėjusjjį varžanti ir todėl nepriimtina priemonė. Vietoje to gali būti ir neretai atliekamas psichologinis vertinimas, siekiant nustatyti, ar nukentėjusysis yra „linkęs fantazuoti“. Pastebėtina, kad interviu duomenys rodo, kad pareigūnai daugiausia dėmesio skiria negalios požymiams ir parodymų patikimumo stokai, užuot nustačius pagalbos poreikius, kad būtų užtikrintas veiksmingas bendravimas su nukentėjusiuoju ir geriausi parodymai. Todėl iš esmės tai yra diskriminacija, nes, pavyzdžiui, žmonės, neturintys su negalia susijusių diagnozių, niekada nėra vertinami pagal tai, ar jie linkę „fantazuoti“, ar sakyti netiesą.

Visi kalbinti teisėsaugos pareigūnai pabrėžė atstovų pagal įstatymą svarbą baudžiamajame procese. Atstovais pagal įstatymą gali būti nepilnamečio arba neveiksnaus nukentėjusiojo tėvai, įtėviai, globėjai, rūpintojai arba įstaigos, kuri globoja ar rūpinasi nukentėjusiuoju, įgalioti asmenys[132]. Be to, prokuroro nutarimu ar teismo nutartimi atstovo pagal įstatymą teisėmis procese gali būti leidžiama dalyvauti asmens, kuris nustatyta tvarka nėra pripažintas neveiksniu, tačiau dėl senatvės, neįgalumo, ligos ar kitų svarbių priežasčių negali tinkamai pasinaudoti įstatymų suteiktomis teisėmis, šeimos nariui ar artimajam giminaičiui, pateikusiam rašytinį ar žodinį prašymą[133].

---

[132] Baudžiamojo proceso kodeksas, 53 str. 2 d.

[133] Baudžiamojo proceso kodeksas, 53 str. 4 d.

Kaip buvo paaiškinta interviu metu, atstovo pagal įstatymą vaidmuo kiekvienu konkrečiu atveju priklauso nuo to, ar nukentėjusieji gali atstovauti sau ir suprasti, kas vyksta. Paprastai atstovas lydi nukentėjusįjį, o kai nukentėjusysis yra „nepajėgus prasmingam kontaktui“, jo atstovas naudojasi visomis procesinėmis nukentėjusiojo teisėmis, veikdamas jo vardu. Pasak kalbintos ikiteisminio tyrimo tyrėjos:

> *„Jie turi normalias teises kaip nukentėję, visiškai nesvarbu, ar jie turi negalią ar neturi, bet vėlgi, čia tiktai jau riba yra tokia, kiek ta yra negalia ir kiek jisai gali save atstovauti, o kiek ne. Tai tuomet susipažįsta atstovas, viskas per atstovą vyksta, jeigu jau yra tokia negalia.”*

Be to, viename iš tyrimo interviu prokuroras šia tema pateikė tokį pastebėjimą:

> *„Atstovas visur eina su nukentėjusiuoju. Jei nukentėjusysis „nekontaktinis” – tada eis tik atstovas, jei negalim kviesti aukos. O šiaip kartu, na, vėlgi, nebent atstovas trukdytų.“*

Šiuo atveju buvo pabrėžta, kad daugiausia problemų gali kilti, kai atstovas yra šeimos narys, ypač smurto artimoje aplinkoje ir seksualinės prievartos atvejais. Be to, kartais nukentėjusieji dėl patiriamo gėdos jausmo vengia šeimos narių akivaizdoje atvirauti apie nusikaltimus, patirtus ne artimoje aplinkoje (ypač seksualinę prievartą).

Taip pat reikėtų pažymėti, kad kai kurie respondentai nurodė, kad ikiteisminio tyrimo metu nukentėjusieji, ypač nepilnamečiai, apie patirtą nusikaltimą turi pasakoti dalyvaujant keliems asmenims – ikiteisminio tyrimo pareigūnui, psichologui, vaiko teisių specialistui, advokatui ir atstovui pagal įstatymą. Tokia situacija didina stresą, kuris gali būti ypač didelis žmonėms su negalia, ir gali lemti antrinę viktimizaciją.

Interviu metu atsiskleidė, jog kalbinti teisėsaugos pareigūnai neteikė didelės reikšmės tam, kad nukentėjusiesiems su negalia būtų paaiškintos jų teisės, dažniausiai pažymėdami, kad „atstovai [pagal įstatymą] turėtų tai padaryti“. Daugiausiai dėmesio buvo skiriama pareigos nemeluoti išaiškinimui ir poreikiui gauti nukentėjusiojo parodymus apie nusikaltimo aplinkybes. Apskritai trūko į nukentėjusįjį orientuoto ir įgalinančio požiūrio į bendravimą. Pasak ikiteisminio tyrimo pareigūno:

> *„Su neregiais mažiau problemų, nes žmonės neina. Jeigu jis gali ateiti - visada yra lydintis asmuo. Nu neateina su lazdele šiaip, paprastai iš karto informuoji telefonu, kad jūs gal atstovą savo pasiimkit. Tie su regos negalia tai įvairiai būna. Jie turi atstovus ne tik iš šeimos narių. Jiems priskirti atstovai yra, nežinau, socialinis darbuotojas tai vadinasi, kaip tai yra materialinė pusė, kokia atsiskaitymo forma, niekada nesinagrinėjau, bet jie turi dokumentą. Jie turi įgaliojimus atstovauti. Ateina su įgaliojimais, mes įgaliojimą gaunam, ikiteisminio tyrimo medžiagai kopijas darom. Ir viskas. Kad būtų, kad žmogus tas buvo. Jie [atstovai] pasirašo po jų liudytojų apklausa tuo pačiu, dalyvauja apklausose.“*

Kalbant apie bendravimą su nukentėjusiais asmenimis su negalia, gali būti svarbūs dar du aspektai, bent jau netiesiogiai: teisė turėti lydintį asmenį ir teisė į vertimą.

Perkeliant Nusikaltimų aukų teisių direktyvą, į Baudžiamojo proceso kodeksą buvo įtraukta nukentėjusiojo teisė turėti lydintį asmenį. Baudžiamojo proceso kodekso 56-1 straipsnyje nustatyta, kad nukentėjusįjį baudžiamojo proceso metu gali lydėti jo pasirinktas asmuo. Šis asmuo ikiteisminio tyrimo ir nagrinėjimo teisme metu privalo laikytis nustatytos tvarkos. Nukentėjusįjį lydinčio asmens dalyvavimas baudžiamajame procese ar atskirose jo dalyse gali būti apribotas ikiteisminio tyrimo pareigūno ar prokuroro nutarimu arba ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartimi, kai toks dalyvavimas prieštarauja nukentėjusiojo interesams arba trukdo tirti ar nagrinėti bylą[134]. Vis dėlto, paprastai praktikoje ikiteisminio tyrimo pareigūnai šią nukentėjusiojo teisę užtikrina nenoriai, nes nėra sureguliuota, kaip turėtų būti įformintas lydinčio asmens dalyvavimas, pavyzdžiui, ar jis turėtų būti įspėtas dėl atsakomybės už neteisėtą ikiteisminio tyrimo medžiagos atskleidimą, jei taip, tai kokiu būdu, ir pan. 2018 m. nevyriausybinė organizacija Žmogaus teisių stebėjimo institutas kreipėsi į Generalinę prokuratūrą su prašymu išaiškinti šiuos klausimus. Atsakymas buvo išplatintas policijos įstaigose, tačiau šis atsakymas neturi oficialaus statuso. Nebuvo imtasi jokių veiksmų, kad būtų paskelbtos oficialios teisės turėti lydintį asmenį įgyvendinimo gairės. „Nukentėjusiojo teisių išaiškinimo protokolo priede“ teisė turėti lydintį asmenį minima dokumento pabaigoje, kaip 16-oji iš 18 teisių.

Žmogaus teisių stebėjimo instituto 2018 m. atliktas tyrimas[135] atskleidė, kad 66 % apklaustų policijos pareigūnų (imtį sudarė 25 policijos pareigūnai) nurodė, kad nukentėjusieji šia teise naudojasi „retai“ arba „niekada“. 77 % apklaustų specializuotos pagalbos centrų darbuotojų taip pat teigė, kad nukentėjusieji „kartais“ (46 %) arba „retai“ (31 %) yra lydimi ikiteisminio tyrimo metu[136]. Kita vertus, apklausa, atlikta dabartinio tyrimo metu, parodė, kad tose situacijose, kai baudžiamajame procese dalyvauja nukentėjusysis su fizine, psichosocialine ar intelekto negalia, lydinčio asmens dalyvavimas paprastai yra skatinamas.

Pagal Baudžiamojo proceso kodeksą, lietuvių kalbos nemokantiems baudžiamojo proceso dalyviams užtikrinama teisė daryti pareiškimus, duoti parodymus ir paaiškinimus, paduoti prašymus ir skundus, kalbėti teisme gimtąja kalba arba kita kalba, kurią jie moka. Bylos dokumentai, kurie turi būti įteikti nukentėjusiam asmeniui, turi būti raštu išversti į jų gimtąją kalbą arba į kitą kalbą, kurią jie moka. Visais šiais atvejais, taip pat susipažindami su bylos medžiaga proceso dalyviai turi teisę nemokamai naudotis vertėjo paslaugomis.[137] Vertimo žodžiu / raštu paslaugą užtikrina ikiteisminio tyrimo institucija arba teismas, priklausomai nuo bylos nagrinėjimo etapo (ikiteisminio tyrimo ar teisminio nagrinėjimo). Ikiteisminio tyrimo institucijos paprastai sudaro viešųjų pirkimų sutartis su vertimo žodžiu ir raštu paslaugų teikėjais.

Pagal Baudžiamojo proceso kodeksą, „vertėjas yra vertimui reikiamas kalbas mokantis arba nebylio ar kurčiojo ženklus suprantantis asmuo“[138]. Todėl asmenims su klausos ar kalbos sunkumais teisė į vertimą turi būti užtikrinama analogiškai kaip ir asmenims, nemokantiems lietuvių kalbos.

Lietuvių gestų kalbos vertimo paslaugas nemokamai teikia Lietuvių gestų kalbos vertimo centras su padaliniais Vilniaus, Kauno, Klaipėdos, Šiaulių ir Panevėžio rajonuose. Šis centras yra pavaldus Neįgaliųjų reikalų departamentui. Be to, galima susisiekti su žmonių su negalia centrų socialiniais darbuotojais arba asmeniui, kuriam reikalinga tokia pagalba, nurodyti gestų kalbą mokantį asmenį. Interviu duomenys rodo, kad pokalbių metu pagalbą teikia ir asmenų su klausos negalia asociacijų atstovai.

---

134 Baudžiamojo proceso kodeksas, 56-1 str.

135 Bitiukova N., Normantaitė, K. VOCIARE Nacionalinis pranešimas. Lietuva (National Report. Lithuania), 2019, https://victim-support.eu/wp-content/files_mf/1564677061VOCIARE_National_Report_Lithuania_interactive.pdf

136 Ten pat, p. 54.

137 Baudžiamojo proceso kodeksas, 8 str.

138 Baudžiamojo proceso kodeksas, 43 str.

Atvejo pavyzdys

Su nukentėjusiu asmeniu daugiausiai buvo bendraujama pokalbio su ikiteisminio tyrimo pareigūnu metu, kuris vyko policijos komisariate, mažame kabinete. Nusikaltimo auka – neregintis asmuo – nebuvo informuotas, ar kambaryje yra dar kas nors, ar yra daromas koks nors garso ar vaizdo įrašas: „Viskas įvyko, taip, atskirame kabinete, privačiai, kaip ir priklauso. Aš supratau, kad yra maža patalpa ir nieko nėra, bet kaip neregiui – niekas nebuvo absoliučiai informuojama.“

Maždaug po pusantro mėnesio nukentėjęs asmuo paštu gavo registruotą laišką, kuriame buvo pranešama, kad tyrimas baigtas dėl „įrodymų stokos“ (ikiteisminio tyrimo metu nesurinkta pakankamai duomenų, pagrindžiančių įtariamojo kaltę dėl nusikalstamos veikos padarymo). Viso proceso metu jis pasigedo paprasčiausio žmoniškumo ir svarstė galimybę apskųsti sprendimą, tačiau galiausiai nusprendė „nešvaistyti veltui laiko“, nesitikėdamas nieko pasiekti: „Po maždaug pusantro gal mėnesio gavau registruotu paštu laišką, kad mano ikiteisminis tyrimas yra nutrauktas dėl įkalčių stokos. Tai aš dar norėjau tarsi ir skųsti tą, galėjau apskųsti per dešimt darbo dienų tą sprendimą, bet, pasitaręs su savo teisininku, tiesiog žinojau, kad aš nieko nelaimėsiu, kovot su vėjo malūnais. Tarsi mano ambicijoms norėjosi pareikalauti iš teisėsaugos atstovų kažkokio žmogiškumo, bet pasvėręs viską nusprendžiau, kad mano laikas yra per daug brangus švaistyti taip.“

Kalbėdamas apie tai, kad jam, neregінčiam žmogui, iš policijos paštu buvo atsiųstas registruotas laiškas, nukentėjęs asmuo teigė, kad, žinoma, visada galima rasti galimybę sužinoti, kas rašoma laiške; tačiau, be pagarbos asmeniui trūkumo apskritai, toks formatas yra netinkamas ir jam neprieinamas. Toks policijos pareigūnų bendravimas su žmogumi, susiduriančiu su regėjimo negalia, kelia keletą problemų: 1) net jei laiškas nėra parašytas ranka ir galbūt jį galima perskaityti pasitelkus specialias mobiliąsias programėles, toks perskaitymas gali būti ne visai tikslus; 2) gavęs informaciją elektroniniu būdu, elektroniniu paštu, asmuo galėtų jaustis labiau gerbiamas ir nuo kitų nepriklausomas; 3) žmogui su negalia paprašius kieno nors kito perskaityti popierinį laišką, kyla privatumo ir asmens duomenų apsaugos problemų: „Tai iš tikrųjų tie sprendimai yra vienokiu ar kitokiu atveju išsprendžiami. Rasti bičiulį, šeimos narį, artimąjį, kuris perskaitytų tą laišką, tai be abejo galima rasti. Iš bėdos, žiūrint, galima tą laišką, priklausomai nuo to, ar ten rašytinės raidės ar spausdintinės, jei tai yra spausdintinės, tai iš bėdos galima ir su išmaniuoju telefonu perskaityti, bet tai nėra pats geriausias dalykas. Nes būna įvairių netikslumų. Iš esmės tai yra išsprendžiama, bet iš tikrųjų, jei tai būtų el.paštu, vienareikšmiškai tai būtų šimtąkart geriau, nes aš jausčiausi visiškai pilnavertis asmuo, kuris tai perskaito. Nes registruotu laišku, tai aš jaučiuosi nepilnavertis, nes negaliu pilnai perskaityti. Kita vertus – skaito trečia šalis, galbūt aš nenoriu ta informacija dalintis, ar tai tuo sprendimu su kitais, jau aš esu priverstas. Tai anonimiškumas pasišalina.“

Apskritai, proceso metu nukentėjusiojo su regėjimo negalia niekas nepaklausė, koks bendravimo būdas jam būtų priimtinas, ir todėl žmogus pasijuto šiek tiek nejaukiai ir negerbiamas, kai informaciją apie ikiteisminio tyrimo užbaigimą gavo popieriniu laišku, tuo buvo apribota jo teisė į privatumą ir duomenų apsaugą (nes kažkas kitas turėjo jam tą laišką garsiai perskaityti), o jis tuo tarpu puikiai galėjo savarankiškai susipažinti su elektronine forma pateikta rašytine informacija.

8. Trečiasis baudžiamojo teisingumo etapas – bylos nagrinėjimas teisme ir teismo procesas

Bendra informacija

Bylos nagrinėjimą pirmosios instancijos teisme sudaro bylos parengimas teismo posėdžiui ir pats posėdis. Rengdamas bylą teisėjas susipažįsta su byla ir nusprendžia, ar nėra kliūčių perduoti bylą teismo posėdžiui. Tokios kliūtys yra bylos neteismingumas konkrečiam teismui, kaltinamojo akto neatitikimas įstatymo reikalavimams ir pan.[139]

- Bylos nagrinėjimą teisme sudaro parengiamoji teisiamojo posėdžio dalis, įrodymų tyrimas, baigiamosios kalbos ir kaltinamojo paskutinis žodis, nuosprendžio priėmimas bei paskelbimas. Pagrindinė bylos nagrinėjimo teisme dalis yra įrodymų tyrimas. Jo metu teismas turi tiesiogiai ištirti visus byloje surinktus įrodymus (duomenis). Tiesioginio (betarpiško) įrodymų tyrimo teisme principas lemia, kad teismas nuosprendį gali grįsti tik tais įrodymais, kurie buvo išnagrinėti teisiamajame posėdyje[140]. Šioje teismo posėdžio dalyje, be kita ko, yra apklausiami kaltinamasis, nukentėjusysis ir liudytojai, apžiūrimi daiktiniai įrodymai, išvardinami, o prireikus – perskaitomi bylai reikšmės turintys dokumentai ar jų dalys, gali būti perklausomi ir peržiūrimi ikiteisminio tyrimo metu padaryti garso ar vaizdo įrašai ir kt.[141] Nors Ikiteisminio tyrimo metu pareigūnui ar prokurorui duoti kaltinamojo, nukentėjusiojo ir liudytojo parodymai savarankiškos įrodomosios reikšmės neturi, tačiau jie gali būti reikšmingi tikrinant ir įvertinant tiek kaltinamojo teisme duotus parodymus, tiek kitus byloje teismo ištirtus duomenis. Todėl teismo posėdyje šie parodymai gali būti perskaitomi, taip pat perklausomi ir peržiūrimi tokių apklausų garso ir vaizdo įrašai[142].

Baudžiamojo proceso kodekse taip pat numatyta galimybė atlikti sutrumpintą įrodymų tyrimą. Jis gali būti taikomas tais atvejais, jeigu kaltinamasis, kuris nėra kaltinamas padaręs labai sunkų nusikaltimą, po kaltinamojo akto paskelbimo teismui pareiškė, kad prisipažįsta esąs kaltas ir pageidauja tuojau pat duoti parodymus bei sutinka, kad kiti įrodymai nebūtų tiriami, įrodymų tyrimas apklausus kaltinamąjį gali būti nutrauktas, jei nusikalstamos veikos padarymo aplinkybės nekelia abejonių ir su tokiu sutrumpintu įrodymų tyrimu sutinka prokuroras ir gynėjas[143].

Baigiamųjų kalbų metu nagrinėjimo teisme dalyviai (prokuroras, nukentėjusysis ar jo atstovas, civilinis ieškovas, civilinis atsakovas ar jų atstovai, gynėjas ar gynėjo neturintis kaltinamasis) apibendrina įrodymų tyrimo rezultatus, išdėsto pozicijas dėl kaltinimo pagrįstumo, ginčija procesinių priešininkų pozicijas[144]. Po baigiamųjų kalbų ir atsikirtimų teisiamojo posėdžio pirmininkas suteikia kaltinamajam paskutinį žodį[145].

---

[139] Goda, G., Kazlauskas, M., Kuconis, P. Baudžiamojo proceso teisė, Vilnius: Registrų centras, 2011, p. 355.

[140] Baudžiamojo proceso kodeksas, 301 str. 1 d.

[141] Goda, G., Kazlauskas, M., Kuconis, P. Baudžiamojo proceso teisė, Vilnius: Registrų centras, 2011, p. 424.

[142] Pvz. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019 m. spalio 15 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-189-1073/2019; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2015 m. gegužės 26 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-276-976/2015.

[143] Baudžiamojo proceso kodeksas, 273 str.

[144] Goda, G., Kazlauskas, M., Kuconis, P. Baudžiamojo proceso teisė. Vilnius: Registrų centras, 2011, p. 447.

[145] Baudžiamojo proceso kodeksas, 294.

Priimdamas nuosprendį teismas sprendžia, kurie duomenys, ištirti teisiamojo posėdžio metu, turi būti pripažinti įrodymais, įvertina juos ir naudoja nuosprendžiui pagrįsti. Nuosprendžiu kaltinamasis išteisinamas arba pripažįstamas kaltu, jam skiriama bausmė arba jis atleidžiamas nuo bausmės[146].

Nukentėjusiųjų su negalia atstovavimas

Kaip minėta aptariant ikiteisminio tyrimo etapą, neveiksniu pripažinto nukentėjusiojo atstovu pagal įstatymą gali būti nukentėjusiojo tėvai, įtėviai, globėjai, rūpintojai arba įstaigos, kuri globoja ar rūpinasi įtariamuoju, kaltinamuoju, nuteistuoju ar nukentėjusiuoju, įgalioti asmenys[147]. Be to, prokuroro nutarimu ar teismo nutartimi atstovo pagal įstatymą teisėmis procese gali būti leidžiama dalyvauti asmens, kuris nustatyta tvarka nėra pripažintas neveiksniu, tačiau dėl senatvės, neįgalumo, ligos ar kitų svarbių priežasčių negali tinkamai pasinaudoti įstatymų suteiktomis teisėmis, šeimos nariui ar artimajam giminaičiui[148]. Baudžiamojo proceso kodekse nustatyta, kad „atstovas pagal įstatymą paprastai dalyvauja procese kartu su asmeniu, kuriam jis atstovauja“[149].

Kalbant apie teisinį atstovavimą, nukentėjusiesiems su psichosocialine ir (arba) intelekto negalia gali atstovauti privačiai praktikuojantys advokatai arba advokatai, teikiantys valstybės garantuojamą teisinę pagalbą. Remiantis Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymu, asmenys, kuriems nustatytas sunkus neįgalumo lygis arba kurie yra pripažinti nedarbingais, arba asmenys, pasiekę senatvės pensijos amžių, kuriems teisės aktų nustatyta tvarka yra nustatytas didelių specialiųjų poreikių lygis, taip pat šių asmenų globėjai (rūpintojai), kai valstybės garantuojama teisinė pagalba reikalinga globotinio (rūpintinio) teisėms ir interesams atstovauti bei ginti, turi teisę gauti nemokamą valstybės garantuojamą teisinę pagalbą, neatsižvelgiant į asmens (šeimos) turtą ir pajamas[150].

Teisę gauti valstybės garantuojamą teisinę pagalbą neatsižvelgiant į turto ir pajamų lygį taip pat nukentėjusieji (nepriklausomai nuo negalios), kurie laikomi itin pažeidžiamais dėl patirto nusikaltimo pobūdžio. Tai nukentėjusieji nuo terorizmo, prekybos žmonėmis, smurto artimoje aplinkoje, seksualinės prievartos, organizuotos grupės ar nusikalstamo susivienijimo padarytų nusikaltimų, taip pat nuo neapykantos nusikaltimų, įskaitant negalios pagrindu[151]. Nemokama teisinė pagalba taip pat teikiama nepilnamečiams vaikams, nukentėjusiems nuo nusikalstamų veikų žmogaus sveikatai, laisvei, seksualinio apsisprendimo laisvei ir neliečiamumui, vaikui ir šeimai, dorovei ir kitose baudžiamosiose bylose, kai ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro motyvuotu nutarimu ar teismo motyvuota nutartimi pripažinta, kad įgaliotojo atstovo dalyvavimas būtinas[152]. Visi nukentėjusieji taip pat turi teisę būti atstovaujami valstybės apmokamo advokato bylose dėl nusikaltimu padarytos žalos atlyginimo[153] .

---

146 Goda, G., Kazlauskas, M., Kuconis, P. Baudžiamojo proceso teisė. Vilnius: Registrų centras, 2011, p. 455.

147 Baudžiamojo proceso kodeksas, 53 str. 2 d.

148 Baudžiamojo proceso kodeksas, 53 str. 4 d.

149 Baudžiamojo proceso kodeksas, 53 str. 3 d.

150 Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymas, Valstybės žinios, 2000-04-12, Nr. 30-827, 12 str. 1 d. 6 p., https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.98693/asr

151 Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymas, 12 str. 1 d. 2 p.

152 Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymas, 12 str. 1 d. 12 p.

153 Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymas, 12 str. 1 d. 3 p.

Kitais atvejais valstybės garantuojama teisinė pagalba teikiama taikant gana griežtą turto ir pajamų testą. Nuo 2022 m., norint gauti pilnai valstybės apmokamą teisinę pagalbą, asmens, neturinčio išlaikytinio, metinės pajamos negali viršyti 4860,72 EUR (405,06 EUR per mėnesį)[154].

Antrinės teisinės pagalbos teikimą organizuoja ir koordinuoja Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos tarnyba. Nukentėjęs asmuo gali prašyti konkretaus advokato paslaugų (reikalingas jo sutikimas) arba advokatą paskiria pati tarnyba. Paskyrusi advokatą, tarnyba jam atlygina už darbą šioje byloje. Tačiau valstybės garantuojamą teisinę pagalbą teikiančių advokatų darbo krūvis yra labai didelis (advokatai vidutiniškai gauna 20 naujų baudžiamųjų bylų kiekvieną mėnesį)[155], o jų valandinis atlyginimas nuo 2021 m. lapkričio 1 d. yra 19 eurų[156]. Dažnai teigiama, kad dėl labai didelio darbo krūvio ir palyginti mažų įkainių nukenčia paslaugų kokybė[157].

Baudžiamojo proceso kodeksas taip pat numato, kad ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras ar teisėjas gali leisti asmeniui, turinčiam teisininko išsilavinimą ir įgaliotam nukentėjusio asmens, būti jo atstovu pagal įstatymą teisminio nagrinėjimo metu. Atstovas pagal įstatymą teismo procese gali dalyvauti kartu su nukentėjusiuoju arba vietoje jo (išskyrus parodymus teisme, jei nukentėjusysis su psichosocialine negalia yra kviečiamas liudyti).

Informacijos teikimas nukentėjusiems asmenims

Baudžiamojo proceso kodekse nustatyta bendra ikiteisminio tyrimo pareigūnų, prokurorų ir teisėjų pareiga išaiškinti proceso dalyviams (įskaitant nukentėjusiuosius) jų procesines teises ir užtikrinti galimybę jomis naudotis[158]. Be to, kodekso nuostatos, reguliuojančios teismo posėdžio eigą, aiškiai numato posėdžio pirmininko pareigą įžanginėje posėdžio dalyje išaiškinti kaltinamajam, nukentėjusiajam, civiliniam atsakovui ir jų atstovams jų teises ir pareigas[159]. Pasak Lietuvos Aukščiausiojo Teismo, aiškinant teises proceso dalyviams negalima apsiriboti tik šių teisių perskaitymu, jos turi būti išaiškintos pateikiant trumpus komentarus ir atskleidžiant jų esmę[160]. Baudžiamojo proceso kodekse, kituose teisės aktuose ir teismų praktikoje nėra specialių nuostatų ar išaiškinimų dėl informacijos teikimo nukentėjusiesiems su negalia, pavyzdžiui, psichosocialine ir (arba) intelekto negalia. Taip pat trūksta informacijos apie tai, kur galima sužinoti apie teismo posėdžio eigą ir kt. Pavyzdžiui, nors informaciniais Nacionalinė teismų administracija informaciniais tikslais yra sukūrusi virtualią teismo posėdžių salę (https://sale.teismai.lt/), skirtą susipažinti su teismo posėdžio eiga, vykstančiais procesais, pagrindiniais teismo posėdžių dalyviais ir jų funkcijomis, informacija apie šią ar kitas priemones nėra plačiai prieinama.

---

154 Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos tarnyba. Turto i pajamų skaičiuoklė, https://vgtpt.lrv.lt/uploads/vgtpt/documents/files/Turto%20ir%20pajam%C5%B3%20lygio%20nustatymas%20NAUJAS(3).pdf

155 Krapavickaitė D. Už advokatų paslaugas – didesni įkainiai, 09-10-2020, https://kauno.diena.lt/naujienos/kaunas/miesto-pulsas/uz-advokatu-paslaugas-didesni-ikainiai-989686

156 Vyriausybės nutarimas „Dėl Už antrinės teisinės pagalbos teikimą, koordinavimą ir mediaciją mokamo užmokesčio dydžių ir mokėjimo taisyklių patvirtinimo“, TAR, 2016-04-15, Nr. 9599 (su vėlesniais pakeitimais), 2.1 punktas, https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/e6165521030211e6bf4ee4a6d3cdb874/asr

157 Krapavickaitė D. Už advokatų paslaugas – didesni įkainiai, 09-10-2020, https://kauno.diena.lt/naujienos/kaunas/miesto-pulsas/uz-advokatu-paslaugas-didesni-ikainiai-989686

158 Baudžiamojo proceso kodeksas, 45.

159 Baudžiamojo proceso kodeksas, 268.

160 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2015 m. kovo 24 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-165-648/2015.

Kai nuosprendžiu nuteistajam paskiriama reali arešto arba laisvės atėmimo bausmė, teisiamojo posėdžio pirmininkas privalo išsiaiškinti, ar nukentėjusysis pageidauja, kad jam būtų pranešta apie būsimą nuteistojo paleidimą į laisvę ar nuteistojo pabėgimą iš laisvės atėmimo vietos. Jeigu nukentėjusysis nedalyvavo teismo posėdyje, ši informacija turi būti išsiaiškinta per penkias dienas po nuosprendžio paskelbimo. Išsiaiškinti nebūtina, jeigu nukentėjusiojo gyvenamoji vieta nežinoma, taip pat jeigu toks pranešimas galėtų padaryti žalos nuteistajam. Jeigu nukentėjusysis pageidauja, kad jam būtų pranešta apie būsimą nuteistojo paleidimą į laisvę ar nuteistojo pabėgimą iš laisvės atėmimo vietos, teisėjas surašo pažymą, kuri išsiunčiama bausmės vykdymo institucijai[161]. Bausmės vykdymo institucija nukentėjusiajam apie nuteistojo paleidimą į laisvę praneša ne vėliau kaip likus trims dienoms iki nuteistojo paleidimo dienos. Kai nuteistasis pabėga iš laisvės atėmimo vietos, nukentėjusiajam pranešama iš karto po nuteistojo pabėgimo iš laisvės atėmimo vietos[162]. Vis dėlto, Žmogaus teisių stebėjimo instituto tyrimai rodo, kad praktikoje nukentėjusieji ne visada informuojami apie įtariamojo paleidimą[163].

Atvejo pavyzdys

Eidamas į pasimatymą, asmuo su intelekto negalia buvo užpultas ir apiplėštas. Pašalietis iškvietė policiją ir įvykio vietoje įvyko pirmasis kontaktas su pareigūnais. Policijos pareigūnai nuvežė nukentėjusįjį į komisariatą, tada buvo iškviesta greitoji medicinos pagalba ir asmuo buvo išvežtas į ligoninę, kad būtų įvertinti patirti sužalojimai. Policijos pareigūnai jį aplankė ligoninėje ir surašė duomenis apie sužalojimus. Nusikaltimas įvyko kovo mėnesį. Įtariamasis buvo sulaikytas tų pačių metų birželio mėnesį.

--- --- ---

Su nukentėjusiuoju daugiausia buvo bendraujama pirmojo kontakto metu ir pradiniame ikiteisminio tyrimo etape (gavę pranešimą, policijos pareigūnai atvyko į įvykio vietą, nuvežė nukentėjusįjį į policijos įstaigą, aplankė ligoninėje ir pan.). Po apklausos nukentėjusiajam nebuvo pateikta jokios informacijos apie tai, kaip viskas vyks toliau, ko tikėtis. Per tą laiką policija kažkiek bendravo telefonu su nukentėjusio asmens socialiniu darbuotoju (nukentėjusiojo mobilusis telefonas buvo pavogtas, todėl policijai jis pateikė savo socialinio darbuotojo telefono numerį). Vėliau nukentėjusiajam asmeniui oficialiu laišku buvo pranešta, kada vyks teismo posėdis.

Nukentėjusysis taip pat paminėjo, kad jam trūko kokios nors informacijos apie papildomą paramą, kurią jis galėtų gauti, apie tai, kaip ir kada kreiptis dėl patirto smurtinio elgesio ir emocinės pagalbos – kad ir informacijos apie kontaktinius telefono numerius, kuriais galėtų paskambinti, ar vietos, kur galėtų papasakoti apie patirtą smurtą, ir pan. Jokia informacija jam nebuvo pateikta lengvai skaitoma ir lengvai suprantama kalba: „Manau, kad turėjo duoti [informacijos, lankstinukų, kur galima kreiptis, su kuo būtų galima apie tai pasikalbėti, kad lengviau išgyventi tai], kažkaip, kur kreiptis tokiu atveju, jeigu užpuola žmogų gatvėje ar dar kažkaip. Bet dabar matau, kad internete viskas surašyta ir daugiausia skaitau, ir viską matau dabar ... ir atsispausdinti galiu dabar, nes spausdintuvą nusipirkau ne per seniausiai ... Nu man dar kažko trūksta, trūko ir dar to, kad ne viskas buvo išaiškinta, kaip turėjo būti iš tikrųjų teisėje. Tai manau, kad reikėjo daugiau suteikt tos informacijos.“

---

[161] Baudžiamojo proceso kodeksas, 308 str. 5 d.

[162] Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas, Valstybės žinios, 2002-07-19, Nr. 73-3084, 180 str. 8 d., https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.171368/asr

[163] Bitiukova N., Normantaitė, K. VOCIARE Nacionalinis pranešimas. Lietuva (National Report. Lithuania), 2019, p. 26, https://victim-support.eu/wp-content/files_mf/1564677061VOCIARE_National_Report_Lithuania_interactive.pdf

Šio asmens socialinis darbuotojas buvo informuotas, kad teismo posėdis įvyks, bei apie posėdžio vietą ir datą. Nei policija, nei jokia kita institucija nepateikė jokio paaiškinimo, kaip vyksta teismo procesas ir ko tikėtis. Tačiau nukentėjusysis taip pat paminėjo, kad jis jau anksčiau yra dalyvavęs teisminiuose procesuose, todėl pats procesas nebuvo jam svetimas. Jis turėjo pateikti pareiškimą, kuris buvo garsiai perskaitytas siekiant įsitikinti, kad jis buvo teisingai suprastas. Jis paminėjo, kad ši proceso dalis buvo naudinga, nes padėjo jam įsitikinti, kad jį supranta. Nuosprendis buvo priimtas tą pačią dieną po pertraukos teismo procese ir garsiai perskaitytas teismo salėje.

Sulaikius įtariamąjį, tyrimo metu policijos pareigūnai nukentėjusįjį kartu su įtariamuoju nuvedė į tą pačią policijos komisariato patalpą, kad išsiaiškintų situaciją ir parodymus. Įtariamasis vis kėlė balsą šaukdamas nukentėjusiajam, kad jis meluoja, todėl kilo konfliktas: „Man buvo baisu, kai atvedė į tą kambariuką. Jisai priešais mane sėdėjo, dabar sako, kad tu meluoji, jisai sako, tada kai buvau dar policijos komisariate, jisai atvestas buvo, ir tada labai bijojau, kad jisai vėl nepasielgtų, kaip pirma pasielgė su manim. Ir policininkas sako tu čia nerėkauk, tas policininkas sako tu čia nerėkauk, ir tu vėl gausi, sako ant manęs.“

Bendravimas su nukentėjusiais asmenimis su negalia

Ar nukentėjusysis su psichosocialine ar intelekto negalia bus pakviestas liudyti teisme, priklauso nuo kiekvieno konkretaus atvejo, įskaitant tokių aplinkybių kaip asmens sveikatos būklė, ar jis buvo apklaustas pas ikiteisminio tyrimo teisėją ir pan. Paprastai, jei nukentėjusysis gali duoti parodymus, jis/ji yra kviečiama(s) į posėdį, kuris vyksta asmeniškai dalyvaujant bylos šalims arba, taikant pandemijos valdymo priemones, nuotoliniu būdu. Nukentėjusiajam, dėl svarbių priežasčių negalinčiam atvykti į teismo posėdį, taip pat gali būti leista dalyvauti posėdyje ir duoti parodymus nuotoliniu būdu[164]. Kaip ir ikiteisminio tyrimo metu, nukentėjusieji apklausiami ta pačia tvarka, kaip ir liudytojai[165]. Interviu metu paaiškėjo, kad teisėjams kartais trūksta žinių apie psichosocialinę negalią:

> *„Turėjau nukentėjusįjį, nepilnametį ir su psichikos sutrikimais. Jis visada kalbėdavo apie save trečiuoju asmeniu, sakydavo Tomukas [vardas pakeistas] tą ar aną. Visi tai žinojom, kas su ta byla dirbom. Ir va nuėjom į teismą ir teisėjas paklausė o tai kas tas Tomukas? Kodėl apie Tomuką čia pasakoji? Viskas, vaikas plumpt ir guli. Daugiau nieko iš jo negavom, užsiblokavo.“*

Pagal Neįgaliųjų socialinės integracijos 2021–2023 metų veiksmų planą[166] teisėjams, teismų savanoriams, valstybės garantuojamą teisinę pagalbą teikiantiems teisininkams turėtų būti organizuojami mokymai, kuriuose būtų aptariami su asmens negalios specifika susiję klausimai. Vis dėlto, numatomi tokių mokymų dalyvių skaičiai nėra labai dideli: planuojama, kad kasmet mokymuose dalyvaus 50 teisėjų (iš jų 30 naujai paskirtų) ir 10 teismų savanorių. Per visą laikotarpį tokiuose mokymuose turėtų dalyvauti tik 50 advokatų. Atsižvelgiant į tai, kad žinių trūkumas gali ne tik apsunkinti procesą, bet ir sukelti antrinę nukentėjusiųjų su negalia viktimizaciją, taip pat turėtų būti siūlomi aukštos kokybės mokymai teisėsaugos pareigūnams, įskaitant prokurorus ir ikiteisminio tyrimo tyrėjus.

---

[164] Baudžiamojo proceso kodeksas, 279 str. 6 d.

[165] Baudžiamojo proceso kodeksas, 283 str.

[166] Socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymas „Dėl Neįgaliųjų socialinės integracijos 2021–2023 metų veiksmų plano patvirtinimo“, TAR, 2020-09-08, Nr. 18874, https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/8c27c230f1b211eaa12ad7c04a383ca

Nukentėjusiems asmenims su įvairių tipų negalia gali būti naudingi lydintys asmenys. Deja, trūksta informacijos apie tai, ar yra organizacijų, teikiančių pagalbą nukentėjusiesiems su negalia, lydinčių juos baudžiamajame procese. Remiantis interviu su Nacionalinės teismų administracijos atstove, aktyviausios yra organizacijos, teikiančios pagalbą prekybos žmonėmis ir seksualinio išnaudojimo aukoms. Šių organizacijų nariai (Lietuvos „Caritas“, Kovos su prekyba žmonėmis ir seksualiniu išnaudojimu centras) dažnai veikia kaip lydintys asmenys teismo procese.

9. Ketvirtasis baudžiamojo teisingumo etapas – poteisminiai procesai

Bendra informacija

Pagalbos nuo nusikalstamos veikos nukentėjusiems asmenims įstatyme pateiktas atkuriamojo teisingumo apibrėžimas bei nustatyta pirmojo kontakto institucijų pareiga suteikti nukentėjusiems šias paslaugas teikiančių tarnybų kontaktus[167]. Praktikoje atkuriamasis teisingumas po nuosprendžio paskelbimo gali būti realizuojamas probacijos tarnyboms ir (arba) laisvės atėmimo įstaigoms organizuojant taikinamąjį tarpininkavimą (mediaciją) tarp nuteistojo ir nukentėjusiojo.

Taikinamojo tarpininkavimo (mediacijos) principai, proceso eiga, reikalavimai mediatoriams nustatyti Taikinamojo tarpininkavimo (mediacijos) probacijos tarnybose taisyklėse. Jose taikinamasis tarpininkavimas (mediacija) apibrėžiama kaip „alternatyvus, savanoriškas, konfidencialaus pobūdžio konflikto sprendimo procesas, kuriame vienas ar keli nepriklausomi, nešališki asmenys – taikinimo tarpininkas arba tarpininkai – padeda konfliktuojančioms šalims taikiai spręsti konfliktą”[168]. Medicija gali būti tiesioginė, apimanti tiesioginį nukentėjusio asmens ir pažeidėjo kontaktą, arba netiesioginė, kai tarpininkas bendrauja su abiem šalimis atskirai.

Atvejis laikomas tinkamu mediacijai, jei tenkinamos šios sąlygos[169]:

1 pažeidėjas yra žinomas, jis pripažįsta padaręs teisės pažeidimą;
2 nukentėjęs asmuo yra žinomas ir galėtų (remiantis išankstine prielaida) dalyvauti mediacijoje;
3 pažeidėjas ir nukentėjęs asmuo sutinka dalyvauti mediacijoje;
4 pažeidėjas neturi aiškių kriminalinės asmenybės bruožų (nepasižymi agresyviu elgesiu ir pan.);
5 nėra akivaizdžios antrinės viktimizacijos rizikos;
6 pažeidėjas ar nukentėjęs asmuo neturi akivaizdžių psichikos sveikatos sutrikimų, kurie neleistų savarankiškai dalyvauti mediacijos procese;
7 pažeidėjas arba nukentėjęs asmuo nėra piktnaudžiaujantys psichotropinėmis medžiagomis, alkoholiu, priešingu atveju – iki mediacijos pradžios rekomenduotina pradėti gydymą.

Taigi asmenims, turintiems žinomų psichikos sveikatos problemų, asmenims su intelekto ir (arba) psichosocialine negalia, tarpininkavimas nebūtų taikomas, tačiau kitais atvejais jis gali būti taikomas. Atlikti tyrimai atskleidžia, kad tarpininkavimas po teismo proceso gana plačiai taikomas smurto artimoje aplinkoje bylose, o tarpininkai nurodė, kad jis aktualus tais atvejais, kai auka ir pažeidėjas gyvena kartu[170]. Ši išvada gali būti svarbi aukoms, susiduriančiomis su įvairių rūšių negalios situacijomis. Vis dėlto tai tolesnių tyrimų sritis, siekiant nuodugniau panagrinėti tokių priemonių ypatumus ir jų veiksmingumą praktikoje ir konkrečiais atskirais atvejais.

---

[167] Pagalbos nuo nusikalstamos veikos nukentėjusiems asmenims įstatymas, 9 str. 1 d. 10 p.

[168] Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus įsakymas „Dėl Taikinamojo tarpininkavimo (mediacijos) probacijos tarnybose taisyklių patvirtinimo“, TAR, 2017-12-08, Nr. 2017-19809, https://www.infolex.lt/teise/Default.aspx?id=7&item=doc&AktoId=440526

[169] Ten pat, 6 punktas.

[170] Klasinskaitė, A., Čiuladienė G. Artimoje aplinkoje įvykusių smurtinių konfliktų mediacija: mediatorių patirtys. Socialinis darbas. 2020, t. 18, Nr. 1, p. 80-97, https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=855807

Mediaciją gali inicijuoti probacijos skyriaus pareigūnas, institucija, fizinis asmuo ar kita šalis, kuri kreipėsi į taikinimo tarpininką dėl mediacijos taikymo. Mediacija vykdoma vadovaujantis Lietuvos įstatymų ir kitų teisės aktų (Probacijos įstatymo, Baudžiamojo kodekso, Bausmių vykdymo kodekso ir kt.), Europos mediatorių elgesio kodekso nuostatomis ir Taikinamojo tarpininkavimo (mediacijos) probacijos tarnybose taisyklėmis[171].

Mediacijos organizavimui ir vykdymui laisvės atėmimo vietų įstaigose taip pat taikomas Taikinamojo tarpininkavimo (mediacijos) organizavimo ir vykdymo laisvės atėmimo vietų įstaigose tvarkos aprašas[172], kuriame nustatyti reikalavimai nuteistųjų teikiamiems prašymams dalyvauti mediacijos procese, atrankos kriterijai mediacijos procesui vykdyti, bei nustatyta bendradarbiavimo su Lietuvos probacijos tarnybos mediatoriais tvarka. Šiame apraše, be kita ko, nustatyta, kad mediacijos procesui netinka atvejai, susiję su nusikaltimais ir baudžiamaisiais nusižengimais žmogaus seksualinio apsisprendimo laisvei ir neliečiamumui, tyčiniu žmogaus nužudymu[173]. Be to, vienas iš atrankos kriterijų, pagal kuriuos vertinami nusteistųjų prašymai dalyvauti mediacijos procese, yra akivaizdžios antrinės viktimizacijos rizikos nebuvimas[174]. Mediacija laisvės atėmimo vietų įstaigose vykdoma taikant Taikinamojo tarpininkavimo (mediacijos) probacijos tarnybose taisykles[175].

Kai kurie autoriai atkuriamojo teisingumo elementų įžvelgia ir susitaikymo institute, kuris aktualus **teisminio nagrinėjimo metu**.[176] Susitaikymo praktika yra savanoriška, todėl abi šalys turi tam pritarti. Susitaikyti galima tik esant nusikaltimams, už kuriuos skiriamos bausmės, nesusijusios su laisvės atėmimu arba susijusios su laisvės atėmimu iki šešerių metų. Susitaikius kaltininkas atleidžiamas nuo baudžiamosios atsakomybės, jei prisipažino padaręs nusikalstamą veiką, atlygino nukentėjusiajam padarytą žalą ir susitaikė su juo, ir yra pagrindo manyti, kad jis daugiau nenusikals[177]. Nukentėjusysis negauna jokios naudos iš dalyvavimo susitaikymo procese, išskyrus savanorišką žalos atitaisymą ir susitarimą dėl žalos atlyginimo. Nukentėjusiojo ir kaltininko susitarimas įvyksta tarp dviejų šalių, tačiau jį įformina baudžiamojo teisingumo institucijos. Šiuo atveju nedalyvauja jokia nešališka trečioji šalis.

Ikiteisminio tyrimo pareigūnai, prokurorai ir teisėjai paprastai informuoja šalis apie susitaikymo galimybę ir kai kuriais atvejais daro nukentėjusiesiems spaudimą susitaikyti. Pavyzdžiui, ankstesni tyrimai atskleidė tokią praktiką smurto artimoje aplinkoje atvejais[178]. Atsižvelgiant į tai, kad žmonės su negalia patiria didesnę riziką patirti smurtą artimoje aplinkoje ar net suaugę būti priklausomi nuo savo šeimos narių, tikėtina, kad juos neigiamai paveiks spaudimas susitaikyti net ir sisteminio smurto ar prievartos situacijose. Svarbu pažymėti, kad smurto artimoje aplinkoje atveju tarpininkavimas galėtų būti naudojamas tik labai ribotai ir tik tuo atveju, jei jis atitinka JT Moterų

[171] Taikinamojo tarpininkavimo (mediacijos) probacijos tarnybose taisyklės, 2 p.

[172] Kalėjimų departamento prie LR Teisingumo ministerijos direktoriaus įsakymas Dėl taikinamojo tarpininkavimo (mediacijos) organizavimo ir vykdymo laisvės atėmimo vietų įstaigose tvarkos aprašo patvirtinimo, TAR, 2018-10-19, Nr. 16397, https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/41905440d3d611e8a3fadd00a256c61a

[173] Taikinamojo tarpininkavimo (mediacijos) organizavimo ir vykdymo laisvės atėmimo vietų įstaigose tvarkos aprašas, 7 p.

[174] Taikinamojo tarpininkavimo (mediacijos) organizavimo ir vykdymo laisvės atėmimo vietų įstaigose tvarkos aprašas, 6.2 p.

[175] Taikinamojo tarpininkavimo (mediacijos) organizavimo ir vykdymo laisvės atėmimo vietų įstaigose tvarkos aprašas, 11 p.

[176] Bitiukova N., Normantaitė, K. VOCIARE Nacionalinis pranešimas. Lietuva (National Report. Lithuania), 2019, https://victim-support.eu/wp-content/files_mf/1564677061VOCIARE_National_Report_Lithuania_interactive.pdf

[177] Baudžiamasis kodeksas, 38 str. 1 d.

[178] Adutavičiūtė M. Nusikaltimų aukų teisių direktyva: naujas požiūris į artimųjų smurto aukas, 2014, Vilnius, Žmogaus teisių stebėjimo institutas, p. 24, https://www.hrmi.lt/uploaded/Apzvalgos/Tyrimas_aukuteisiu-direkt_1.pdf. Taip pat žr. Liutkevičius K. ir kt. Žmogaus teisės Lietuvoje 2016–2017. Apžvalga. Vilnius, Žmogaus teisių stebėjimo institutas, p. 118–119, https://hrmi.lt/wp-content/uploads/2018/07/2016-2017-%C5%BDmogaus-teisi%C5%B3-ap%C5%BEvalga.pdf; Jurevičiūtė G. ir kt. Žmogaus teisės Lietuvoje 2018–2019. Apžvalga Vilnius, Žmogaus teisių stebėjimo institutas, p. 110, http://hrmi.lt/wp-content/uploads/2020/06/ZmogausTeisesLietuvoje_galutinis.pdf

diskriminacijos panaikinimo komiteto (CEDAW) Bendrosios rekomendacijos Nr. 35 dėl smurto prieš moteris 45 punkte nurodytus reikalavimus, turinčius užtikrinti savanorišką informuotą aukos sutikimą ir rizikų aukai bei jos šeimos nariams nebuvimą[179].

[179] JT Moterų diskriminacijos panaikinimo komitetas. Bendroji rekomendacija Nr. 35 dėl smurto lyties pagrindu prieš moteris (General Recommendation No. 35 on Gender-Based Violence against Women), 2017, https://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CEDAW/Shared%20Documents/1_Global/CEDAW_C_GC_35_8267_E.pdf

10. Pagrindinės rekomendacijos

1 Peržiūrėti ir patikslinti esamas teisines negalios apibrėžtis, ypač Asmenų su negalia socialinės integracijos įstatymą, kad jos atitiktų Jungtinių Tautų žmonių su negalia teisių konvencijos 1 straipsnį.

2 Peržiūrėti ir patikslinti visas teisės aktų dėl asmenų su negalia nuostatas, kad iš jų būtų pašalintos žeminančios formuluotės ir užtikrinta, kad jose būtų ginamas žmonių su negalia orumas, kaip rekomenduoja Jungtinių Tautų žmonių su negalia teisių komitetas, ir vartojamos formuluotės iš Baigiamųjų pastabų.

3 Užtikrinti asmenų su negalia sveikatos poreikius ir saugumą bei spręsti problemas, susijusias su dalyvavimu nuotoliniuose teismo posėdžiuose ar kitas tokių posėdžių poreikį lemiančias aplinkybes: priimti gaires ir (arba) taisykles, kuriose būtų paaiškintos nuotolinio dalyvavimo nuotoliniuose posėdžiuose procedūros; užtikrinti, kad tokiuose posėdžiuose būtų atsižvelgta į konkrečius nukentėjusiųjų su negalia poreikius; veiksmingai dalyvaujant patiems nukentėjusiesiems išnagrinėti galimus sprendimus, kurie padėtų užkirsti kelią galimam spaudimui nuotolinių teismo posėdžių metu.

4 Peržiūrėti ,,Nukentėjusiojo teisių išaiškinimo protokolo priedą“ ir parengti jo versijas, pritaikytas prie potencialių individualių asmenų su negalia poreikių, įskaitant šio dokumento parengimą Brailio raštu ir lengvai skaitoma kalba.

5 Skirti konkretų ir pakankamą dėmesį visų teisėsaugos pareigūnų informuotumo didinimui ir pagarba žmogaus teisėms ir JT žmonių su negalia teisių konvencija grindžiamam švietimui negalios klausimais visuose pareigūnų universitetinio išsilavinimo, taip pat jų nuolatinio profesinio tobulinimosi etapuose. Tai turėtų apimti privalomus kokybiškus mokymus, kaip bendrauti su nukentėjusiais asmenimis su negalia. Tai, kaip komunikuojama, yra taip pat svarbu, kaip ir tai, kas komunikuiojama.

6 Užtikrinti, atsižvelgiant į JT žmonių su negalia teisių komiteto pateiktas pastabas (2016 m.), kad teismų ir teisėsaugos institucijų darbuotojams skirtuose mokymuose būtų aptariamos visos kliūtys, su kuriomis susiduria asmenys su negalia, norintys pasinaudoti teisingumo sistema.

7 Užtikrinti, kad korespondencija (suprantama ir tinkama forma) visada būtų siunčiama tiesiogiai nukentėjusiam asmeniui ir niekada nesiunčiama tik jo atstovui, nebent nukentėjusieji to paprašytų.

8 Kuriant naują Bendrąją pagalbos nusikaltimų aukoms tarnybų sistemą Lietuvoje, įtraukti ir ypatingą reikšmę skirti specifinėms žinioms ir įgūdžiams, reikalingiems darbui ir efektyviam bendravimui su asmenimis, susiduriančiais su įvairiomis negalios situacijomis. Peržiūrėti pagalbos nuo nusikalstamos veikos nukentėjusiems asmenims paslaugų teikimo reglamentavimą, kad į jį būtų aiškiai įtraukti asmenys su įvairaus pobūdžio negalia.

9 Turi būti užtikrintas visiško teisinio veiksnumo pripažinimas visuose teisingumo sistemos etapuose, taip pat prievolė užtikrinti reikiamą pagalbą (pavyzdžiui, per pasirinktą ir patikimą pagalbininką pagal pagalbos priimant sprendimus sistemą – su išsamiu ir informuotu atitinkamo asmens sutikimu).

10 Mediacija smurto artimoje aplinkoje atvejais, ypač kai kalbama apie nuo nusikalstamos veikos nukentėjusius asmenis su negalia, neturėtų būti taikoma, nebent ji atitinka CEDAW Bendrosios rekomendacijos Nr. 35 dėl smurto prieš moteris dėl lyties 45 punkte nurodytus kriterijus, ir šiuo tikslu turėtų būti rengiami mokymai.

11 Užtikrinti, kad visuose procesuose, orientuotuose į susitaikymą, kartu su baudžiamosios justicijos institucijomis, įtariamuoju (-ąja) ir nukentėjusiu asmeniu dalyvautų nešališka trečioji šalis. Šio proceso gairėse turėtų būti užtikrinta, kad nebūtų daromas nepagrįstas spaudimas susitaikyti ir kad iš visų šalių būtų gaunamas visapusiškas ir informuotas sutikimas.

12 Pradėti rinkti statistinius duomenis apie nuo nusikalstamų veikų nukentėjusių asmenų negalią; duomenis apie konkretų skaičių asmenų su negalia, kurie, be kitų nusikaltimų, tampa smurto artimoje aplinkoje ir neapykantos nusikaltimų aukomis; taip pat apie viktimizacijos pasiskirstymą, viktimizacijos intensyvumą, nukentėjusių asmenų charakteristikas, jų individualius ir bendravimo poreikius bei tai, kaip tie poreikiai yra tenkinami.

13 Atpažinti ir tirti neapykantos nusikaltimus dėl negalios, tinkamai atsižvelgiant į informacijos teikimą ir veiksmingą bendravimą, į nusikaltimų aukas ir jų individualius poreikius, įskaitant emocinius ir psichologinius poreikius, atsirandančius dėl patirtų neapykantos nusikaltimų.

14 Priimti oficialias gaires teisėsaugos pareigūnams, įgyvendinančias ES Nusikaltimų aukų teisių direktyvos nuostatas dėl nusikaltimų aukų teisės suprasti ir būti suprastoms.

15 Valdžios institucijos turėtų dažniau komunikuoti su negalią patiriančiomis nusikaltimų aukomis, kad gautų kuo mažiau iškraipytos informacijos iš pirmų lūpų, tai yra, iš tų, kurie tiesiogiai nukentėjo nuo nusikalstamų veikų. Be to, reikėtų išklausyti nukentėjusių asmenų su negalia nuomonę apie jų dalyvavimo teisingumo sistemoje patirtį, susijusią su informacijos prieinamumu ir bendravimo su pareigūnais kokybe. Šiuo metu esama teisinio atstovavimo užtikrinimo spragų, ypač dėl to, kad dažnai policijos ir prokuratūros darbe atstovas pagal įstatymą „pakeičia“ nukentėjusį asmenį, vykdydamas pareigą teikti asmeniui su negalia informaciją tinkamu ir prieinamu būdu ir visas su tuo susijusias pasekmes. Bet kokio atstovo vaidmuo turėtų apsiriboti užtikrinimu, kad nukentėjęs asmuo su negalia ir pareigūnai suprastų vieni kitus, ir atstovas niekada neturėtų veikti asmens vardu, asmeniui su negalia apskritai nedalyvaujant.